

AKADEMIJA ZA
HUMANI RAZVOJ

Студијски програм-мастер васпитач

МАСТЕР РАД

ЗАСНИВАЊЕ ДЕМОКРАТСКОГ ДРУШТВА: ВРЕДНОВАЊЕ СЛОБОДЕ У ПРЕДШКОЛСКОМ ВАСПИТАЊУ

Ментор:
доц. др Александра Петровић

Студент:
Јована Лукић 3018/2024

Београд, септембар 2025.

AKADEMIJA ZA
HUMANI RAZVOJ

Study program-master kindergarden teacher

MASTER THESIS

**ESTABLISHING A DEMOCRATIC
SOCIETY:
VALUING FREEDOM IN PRESCHOOL
EDUCATION**

Mentor:

doc. dr Aleksandra Petrović

Student:

Jovana Lukić 3018/2024

Belgrade, september 2025.

Захвалница:

Велику захвалност дугујем деци из Предшколске установе „Јаре и Маре“ која су била моја највећа инспирација током израде овог рада. Њихове идеје, радознали погледи и понос, јер су део нечега јако важног је оно што ме је водило напред на овом путу. Затим, својим колегама и родитељима деце чија су деца део овог вртића, а који су ми пружили несебичну подршку и помоћ током израде овог рада. Захвалност дугујем свом ментору доц.др Александри Петровић која је својим знањем, залагањем и предлозима допринела да овај рад до краја реализујем.

Највећу захвалност дугујем својој куми, директору вртића која је својом посвећеношћу, знањем, несебичној подршци и љубави била моја снага.

Апстракт

Циљ овог рада био је да се истражи како функционише демократска васпитно образовна пракса у једној висококвалитетној, демократски оријентисаној предшколској установи чији се предшколски програм темељи на овим вредностима и принципима. Полазећи од доступне литературе која подробно изучава ову тематику, упоређујући развој појма демократије од првих цивилизација, преко чувених филозофа и теоретичара, до савремених схватања, анализирајући законодавне оквире којима се дефинише појам демократије, направила сам јасну паралелу између традиционалног и савременог поимања демократије и слободе, посебно се осврћући на васпитно образовни аспект који чини суштину мог истраживачког рада.

Коришћење различитих метода и инструмента омогућило ми је да осветлим како једна демократски оријентисана предшколска заједница (укључујући децу, васпитаче и родитеље) доживљава, конструише и практикује демократију у свом јединственом културном контексту, укључујући неке од изазова који су се појавили у самој пракси.

Истраживање је показало да постоји развијена свест међу одраслима (родитељима и васпитачима) о значају креирања демократски оријентисаног окружења за развој и учење детета од најранијег узраста. Овај период препознаје се као кључан период у коме деци треба омогућити да, кроз учешће у животу породице и вртића, развијају себе као слободне, аутономне личности, чије се одлуке, идеје и ставови уважавају као вредне саме по себи.

Резултати истраживања, због ограниченог узорка истраживања, не могу имати опште педагошке импликације на читаву праксу предшколског васпитања и образовања у Србији, али на нивоу предшколске установе потврђују како национални оквир за развијање програма даје снажну основу и подршку васпитачима, али и родитељима, за развијање демократски оријентисаног окружења за децу предшколског узраста.

Кључне речи: демократија, слобода, партиципација, доношење одлука, право на избор, одговорност.

Abstract

The purpose of this paper was to research how democratic educational practice works in a high quality, democratically oriented preschool institution whose preschool program is based on these values and principles. Starting from the available literature which studies this subject in detail, comparing the development of the notion of democracy from the first civilizations, through famous philosophers and theorists up to modern interpretations, analyzing legislative frames which define the notion of democracy, I have made a clear parallel between the traditional and modern understanding of democracy and freedom, with a special reference to the educational aspect which makes the basis of my research paper.

The use of various methods and instruments has enabled me to shed some light on how a democratically oriented preschool community (including children, kindergarden teachers and parents) experiences, builds and practises democracy in its unique cultural context, including some of the challenges that have appeared throughout practice.

Research has shown that there is high awareness among the adults (parents and kindergarden teachers) about the significance of creating a democratically oriented environment in which a child can develop and learn from the earliest age. This period is recognized as a key period in which children should be enabled to, through participation in the life of family and kindergarden, develop into free, autonomous persons, whose decisions, ideas and attitudes are valued as such.

The result of research, due to the limited research sample, cannot have general pedagogical implications on the whole practice of preschool education in Serbia, but on the level of preschool institution they confirm that the national frame for developing the program provides a strong basis and support not only to the kindergarden teachers, but to the parents as well, for developing a democratically oriented environment for children of preschool age.

Key words: democracy, freedom, participation, decision making, right of choice, responsibility.

Садржај:

1. УВОД.....	1
2 ТЕОРИЈСКИ ОКВИРИ ИСТРАЖИВАЊА.....	4
2.1. ПОЈАМ ДЕМОКРАТИЈЕ, ЧОВЕК У ДЕМОКРАТСКОМ ДРУШТВУ.....	4
2.2. ЦОН ДЈУИ И ЊЕГОВО РАЗУМЕВАЊЕ ДЕМОКРАТИЈЕ КАО ПАРТИЦИПАЦИЈЕ.....	5
2.3. КОНВЕНЦИЈА О ПРАВИМА ДЕТЕТА.....	5
2.4. ДЕМОКРАТСКИ ПРИНЦИПИ ОБРАЗОВАЊА.....	6
2.5. СОЦИОКУЛТУРНА ТЕОРИЈА УЧЕЊА - партиципација деце као основ за снажну демократију.....	8
2.6. СЛОБОДА, ХУМАНИЗАМ И ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛИЗАМ.....	10
2.7. КОНСТИТУИСАЊЕ СЛОБОДЕ КОД ЕМАНУЕЛА КАНТА.....	11
2.8. КАНТОВО ПОИМАЊЕ СЛОБОДЕ У ВАСПИТАЊУ ДЕЦЕ: РАЗВОЈ СЛОБОДНОГ БИЋА.....	13
2.8.1. СЛОБОДА У ОСНОВАМА ПРОГРАМА ПРЕДШКОЛСКОГ ВАСПИТАЊА И ОБРАЗОВАЊА.....	15
2.9. ДЕМОКРАТИЈА И ДРУШТВЕНА ОДГОВОРНОСТ.....	16
3. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИРИ ИСТРАЖИВАЊА.....	18
3.1. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА.....	18
3.2. ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА.....	20
3.3. ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА.....	20
3.4. МЕТОДЕ И ТЕХНИКЕ ИСТРАЖИВАЊА.....	21
3.5. ВАРИЈАБЛЕ ИСТРАЖИВАЊА.....	22
3.6. ОПЕРАТИВНИ ПЛАН ИСТРАЖИВАЊА.....	23
3.7. НАЧИН ОБРАДЕ ПОДАТАКА.....	24
4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА.....	28
4.1. Истраживање са запосленима (васпитачима) у предшколској установи.....	28
4.2. Истраживање са родитељима.....	30
4.3. Истраживање са децом.....	41
4.3.1. Коментари деце.....	42
Табела 1. Коментари деце о питањима везана за слободу.....	42
Табела 2. Коментари деце који се тичу правила.....	44
Табела 3. Коментари деце које се тичу одговорности.....	46
Табела 4. Коментари деце везане за простор вртића.....	48
Табела 5. Коментари деце који се односе на материјале које користе.....	51

Табела 6. Коментари деце везане за рутине у вртићу	54
4.4. КРИТИЧКИ ОСВРТ	57
4.4.1. Коментари деце о слободи	57
4.4.2. Коментари деце о правилима	57
4.4.3. Коментари деце о одговорности	57
4.4.4. Коментари деце о простору	58
4.4.5. Коментари деце о материјалима	58
4.4.6. Коментари деце о рутинама	58
4.5. МАПИРАЊЕ ПРОСТОРА КРОЗ ЦРТЕЖЕ	58
5. ЗАКЉУЧАК	63
6. ЛИТЕРАТУРА	65

1. УВОД

Демократија треба да се учи у предшколским установама како би се код мале деце неговале основне вештине и вредности, постављајући темеље за активно и ангажовано грађанство. Укључивањем демократских пракси у образовање у раном детињству, деца уче да поштују различите перспективе, учествују у доношењу одлука и развијају осећај одговорности. Ово рано излагање демократским принципима може неговати емпатију, сарадњу и критичко размишљање, обликујући их у информисаније и партиципативније чланове друштва.

Данас је питање демократије постало кључно питање функционисања сваког друштва и његовог даљег развоја, па је самим тим разматрање ове тематике оправдано са више аспеката. Вртић као васпитно – образовна институција у Србији има бројне и одговорне задатке у утемељавању и развијању демократских односа, као и односа толеранције, уважавања, ненасиља и сл. Усвајањем потребних знања, али пре свега демократских вредности, деца се оспособљавају за живот у друштвеним разликама, за преузимање одговорности и активно деловање, односно партиципацију, која је усмерена на конструктиван начин, дајући им знања и вештине које ће користити читавог живота.

Кроз сам рад најпре је пажња посвећена теориским полазиштима демократије и слободе. На самом почетку било је речи о појму демократије и човека у демократском друштву. Објашњен је етимолошки смисао појма демократија као и да је идеја је у старој Грчкој почивала на једнакости грађана да слободно говоре у скупштини и на њиховој једнакости пред законом.

Демократија се кроз векове различито тумачила, па је тако Монтескје демократију представио као владавину привилегованих. Насупрот овом гледишту, чувени француски теоретичар и филозоф (франц. Jean-Jacques Rousseau), сматрао је да сваки грађанин треба да учествује у доношењу одлука које су важне за читаво друштво.

Најистакнутији заговорник, али и образовни мислилац прошлог века био је Џон Дјуи од чијих се идеја о демократији и образовању и данас полази. Он наводи да развој демократских навика мора почети у најранијем добу образовног искуства детета, а улога вртића и школе је да развија дете као индивидуу, која доприноси развоју друштва, али и учествује активно у животу и раду. С обзиром да овде је реч о партиципативној демократији, која се дефинише као укључивање људи директно у ствари које виде као

важне за њихов свакодневни живот, таква Дјуијева дефиниција демократије у бити представља више од облика владавине.

Конвенција о правима детета је међународни документ који дефинише права деце, укључујући грађанска, политичка, економска, социјална, здравствена и културна права. Тако је у Конвенцији наведено да дете има право да буде укључено у остваривање својих права : „Дете има право на слободу изражавања; право обухвата слободу да тражи, прима и даје информације и идеје свих врста“.

Након појма демократије, рад је обухватао део који се тичао слободе, хуманизма и егзистенцијализма код Жан Пола Сартра, као водеће фигуре егзистенцијализма. Он слободу дефинише као апсолутну одговорност за сопствени избор, јер човек је слободан да бира шта ће постати.

Немачки филозоф Емануел Кант у свом делу „*Критика практичног ума*“, говори о „категоричком императиву“. Из његовог чувеног цитата види се да морал, иако има везе и са осећањима, обавезама и дужностима, има везе и са слободом или аутономијом личности.

Кант је поимање слободе обрадио и кроз своје дело *Васпитање деце* у ком наводи, да је способност и нужност васпитавања суштинска човекова одлика, то јест, да је то оно што нас разликује од животиња. Термин дисциплина се често може запазити у Кантовим делима, а за савремено, а и моје лично педагошко схватање, тај термин је сувише груб јер може дати потпуно погрешну слику о детету. Он истиче да дисциплина представља постављање правила понашања детету која треба да се супротставе његовој „дивљини“, односно животињској природи. Он тврди да дете није у стању да схвати суштину дисциплиновања, фрустрирајући његове жеље и слободу. Ако бисмо га цитирали „Дисциплина не треба да буде ропска, већ да дете увек мора осећати слободу, али тако да не смета слободи других.“

Долазимо до савремених педагошких схватања предшколског васпитања и образовања где је једна од најбитнијих претпоставки процес учења у коме су деца слободни актери тог процеса, без било каквог присиљавања на учење и ограничења која, гледано из њихове перспективе, немају прави смисао и оправдање. То се надовезује на национални курикулум Године Узлета где је главна идеја се деци омогући слободно истраживање, игра, промишљање, сарадња, испробавање и упознавање света око себе, у инспиративном и провокативном окружењу.

Сумирајући претходна поглавља закључујемо да демократија није само право на гласање, већ и обавеза свих актера да учествују у процесу и да буду одговорни за своје поступке. Само тако може се очувати и унапредити демократски поредак.

Методолошки део рада се састоји из предмета, циљева, задатака и хипотеза које сам током истраживања испитивала. Поред тога наведене су методе и технике које су коришћене током самог истраживања. Варијабле су део који се наслања на предмет и циљеве истраживања, те су тако и постављене кроз независну и зависну варијаблу.

У даљем следу дат је оперативни план истраживања, а тиче се оквирног периода трајања истраживања, ресурса који су коришћени као и узорка који укључује васпитаче, родитеље и децу.

Објашњено је како су подаци обрађени, који су алати коришћени и на који начин је свака групација узорка била испитивана. Кроз рад су детаљно наведена сва питања и одговори свих група, односно коментари забележени кроз консултовање са децом као и цртежи мапирања простора.

Резултати истраживања обрађени су квантитативно за групације испитаника родитеља и васпитача. Кроз табеларни приказ дат је резултат у виду просечног скорa за васпитаче као и графикони кроз које су процентуално изражени резултати испитивања за групацију родитеља. Резултати истраживања са децом дати су кроз табеларни приказ који се састојао од самих питања, иницијала, узраста, као и коментара деце. Дат је критички осврт на сваку од 6 групација питања за децу кроз који су се могле видети разлике у одговорима, давању значаја неким стварима у односу на узраст, пол, интересовања.

Кроз закључак дат је осврт на целокупан рад као и да ли деца предшколског узраста јесу на путу успостављања себе као слободног бића. Резултати истраживања које сам спровела заиста јасно указују да родитељи и васпитачи увиђају важност предшколског узраста као формативног периода за постављање темеља за учење о демократичности, а ово је уједно и период који препознају као раздобље слободе, аутономије и уважавање права деце. Враћајући се на постављене хипотезе, кроз истраживање је установљено да резултати кроз све три категорије испитаника потврђују ове претпоставке, са природном разликом која настаје када су активности у оквиру предшколске установе у питању и оне које се односе на саму породицу као примарну заједницу.

2 .ТЕОРИЈСКИ ОКВИРИ ИСТРАЖИВАЊА

2.1. ПОЈАМ ДЕМОКРАТИЈЕ, ЧОВЕК У ДЕМОКРАТСКОМ ДРУШТВУ

У етимолошком смислу реч демократија потиче од грчких речи *demos* - народ и *kratein* - владати што у доследном преводу значи владавина народа. Та идеја је у старој Грчкој почивала на једнакости грађана да слободно говоре у скупштини и на њиховој једнакости пред законом.

Појам демократије први пут се појављује у V веку пре нове ере. Током векова, концепција демократије се развијала кроз различите обике и идеје, од парламентарних система до модерних демократских институција. „Прва савремена демократија јавила се у Сједињеним Америчким државама 1789. године на основама филозофије доба разума.” (Минић, 2016).

Вековима се демократија различито тумачи и поприма различите облике. Монтескје представља демократију као владину привилегованих. Насупрот овом гледишту, чувени француски теоретичар и филозоф (франц. Jean-Jacques Rousseau), сматрао је да сваки грађанин треба да учествује у доношњу одлука које су важне за читаво друштво. У свом делу *Друштвени уговор*, Русо дефинише демократију као „генералну вољу“ свих људи засновану на њиховој једнакости (Русо, 1993). Општа воља је извор закона и она произлази из воље сваког појединачног грађанина. У повиновању законима сваки грађанин је предмет своје сопствене воље и следствено томе, остаје слободан, према мишљењу Русоа. Сматра се да је Русоово поимање демократије умногоме утицало на развој модерне политичке мисли, али и развој демократских идеја широм света.

И поред различитих вишевековних анализа, још није усвојена универзално прихваћена дефиниција демократије. Слобода и једнакост, основне вредности демократије, остале су непромењене од античких времена до данас. У различитим педагошким и филозофским правцима, постоји дуга традиција да се демократија и образовање посматрају као нераскидиво међусобно повезани. Са једне стране, демократија се сагледава као основна вредност и пракса у васпитању и образовању, а са друге стране на васпитање и образовање се гледа као на средство за јачање и одржавање демократије.

2.2. ЦОН ДЈУИ И ЊЕГОВО РАЗУМЕВАЊЕ ДЕМОКРАТИЈЕ КАО ПАРТИЦИПАЦИЈЕ

Демократија је била централна тема за главне образовне мислиоце прошлог века. Најистакнутији заговорник био је (енгл. John Dewey) од чијих се идеја о демократији и образовању и данас полази. Као облик владавине и облик друштвеног живота демократија подразумева образовање које припрема децу за учешће у политичком и друштвеном животу. Јер, како истиче Дјуи, деца и млади морају да буду „упознати са интересима, сврхама, информацијама, вештинама и праксама старијих чланова друштва.“ (Дјуи, 1934). Развој демократских навика мора почети у најранијем добу образовног искуства детета, а улога вртића и школе је да развија дете као индивидуу, која доприноси развоју друштва, али и учествује активно у животу и раду.

Заправо, овде је реч о партиципативној демократији, која се дефинише као укључивање људи директно у ствари које виде као важне за њихов свакодневни живот. Таква Дјуијева дефиниција демократије у бити представља више од облика владавине. “Ово подразумева максимизирање могућности за дељење, размену, доношење одлука и преговарање о различитим перспективама и мишљењима. Такође, имплицира да је демократија начин односа према себи и другима, етички, политички и образовни однос који може и треба да прожима све аспекте свакодневног живота.” (Павловић, 2023).

Можемо слободно да кажемо да се појам партиципативне демократије, односно партиципативног учешћа деце у доношењу одлука које виде као важне за себе одржао и данас. Данашња улога васпитача примарно треба да буде усмерена на подстицање деце да изражавају своје мишљене из сопствене перспективе и погледе на ствари које их се директно тичу и утичу на њихов живот. У грађењу програма са децом, јако је важно препознати вредности искуства деце, њихову перспективу и ставове, уз поштовање личности и достојанства детета. Право на партиципацију означава право детета да активно учествује у свим збивањима која су за њега релевантна. Дететов поглед на ствари је јединствен, било да се пореди са погледом на свет који одрасли имају или да се пореди са погледом друге деце. Свако дете има право да каже своје мишљење без обзира на узрасну доб.

2.3. КОНВЕНЦИЈА О ПРАВИМА ДЕТЕТА

Конвенција о правима детета је међународни документ који дефинише права деце, укључујући грађанска, политичка, економска, социјална, здравствена и културна

права. То је најшире прихваћени правни инструмент за заштиту људских права деце, ратификован од стране скоро свих држава света. Конвенција има за циљ да осигура да свако дете има прилику да развије свој пуни потенцијал, без дискриминације, буде заштићено и поштовано, и да учествује у доношењу одлука које утичу на њихов живо

Право детета да буде укључено у остваривање својих права представља један од темељних принципа Конвенције о правима детета: „Дете има право на слободу изражавања; право обухвата слободу да тражи, прима и даје информације и идеје свих врста“. Ово право указује на значај укључивања дечје перспективе у процесе доношења одлука које их се тичу, као и у развијање политика и пракси које су им намењене, чиме су деца препозната као носиоци права и активни учесници у сопственом животу и развоју.

2.4. ДЕМОКРАТСКИ ПРИНЦИПИ ОБРАЗОВАЊА

Корени демократских принципа образовања и грађанско друштво у образовном систему Србије били су присутни још у 19. веку. Тада се звало „Образовање за грађанска права и дужности“, а основни образовни циљ био је „спремање ученика да постану свесни и честити грађани и држављани“. Још од 2001. године, у Србији се у основним и средњим школама уводи предмет „Грађанско васпитање“, чији је општи циљ „подстицање развоја личности и социјалног сазнања код ученика, развијање одговарајућих знања и вештина ученика за активан и одговоран однос према својој средини и друштву, развој демократске атмосфере у школи, поштовање свачијих права, подстицање активног учешћа ученика у процесима доношења одлука и одговорног одлучивања у својој средини.“ Оно што је овај предмет издвојило од мора осталих у школи је могућност да деца слободно изражавају мишљење и ставове, унапређују вештине комуникације и преговарања, развију способности критичког мишљења, аргументовања и залагања за сопствене ставове, одговорно одлучивање и деловање.

Такође, имамо у виду да наш кровни *Закон о основама система образовања и васпитања* („Сл. Гласник РС", бр 88/2017, 27/2018 - др. закон, 10/2019, 27/2018 – др. закон, 6/2020, 129/2021, 92/2023 и 19/2025) дефинише демократичност као основни принцип предшколског васпитања и образовања који се заснива на уважавању потреба и права породице и деце на мишљење, активно учешће, доношење одлука и одговорности. Оно што је важно истаћи је да демократска пракса у предшколском образовању мора деловати на неколико нивоа. „Не само на институционалном, односно

на нивоу предшколске установе, већ и на националном, регионалном и локалном нивоу. Сваки ниво је одговоран за одређено подручје деловања и треба да подржава деловање демократије на осталим нивоима. Задатак на националном нивоу је да пружи национални оквир права, очекивања и вредности које изражавају демократски договорена национална права, укључујући демократију као основну вредност, да обезбеде материјалне услове за њихово остваривање и да омогуће другим нивоима да их примене на демократски начин.” (Павловић, 2023).

Овај хијерархијски приказ, односно доследан ток примењивања и заступљености демократских вредности веома прецизно је дефинисан, али и видљив у Ређо Емилија педагогији васпитања. Приступ Ређо Емилиа сугерише да се снажна национална демократија гради не само кроз институције и законе, већ и кроз неговање демократских вредности и пракси у свим аспектима друштва, почевши од предшколског образовања. Сви актери друштва, почевши од деце, преко слободних грађана, али и носиоца образовних политика, укључени су у развој квалитетне васпитно образовне праксе, међусобно се прожимају и подржавају и на тај начин сведоче да право образовања припада читавој заједници. Управо та снага заједнице објашњава како једна вишедеценијска образовна филозофија живи, проучава и практикује се у предшколским установама широм света, а посебно је значајно истаћи да се и наш национални оквир највише ослања управо на Ређо Емилија педагогију васпитања.

У нашој земљи, на националном нивоу, ово је дефинисано у овире *Правилника о основама програма предшколског васпитања и образовања*. (Правилник о основама програма предшколског васпитања и образовања, Службени гласник РС, бр. 88/17 и 27/18.) Према актуелном *Правилнику* вртић као простор демократске и инклузивне праксе подразумева, између осталог: уважавање права деце на активно учешће у образовању кроз усмереност на добробит детета и подршку његовим потенцијалима и активном учешћу у животу вртића; повезаност са локалном заједницом кроз различите начине учешћа деце у локалној заједници и учешћа локалне заједнице у пракси вртића; и остваривање права детета као грађанина кроз пуну партиципацију деце у социјалном и културном животу заједнице. „Демократски модел праксе подразумева да она није репресивна, да је заснована на уважавању једнакости и различитости, да је подржавајућа, респонсивна, базирана на дељењу моћи.“

Демократска пракса се у нашем предшколству последњих неколико година препознаје и кроз партиципацију, односно учешће деце у евалуацији програма. Евалуација је срж сваког педагошког ангажмана и посвећивања, а самим тим и

освешћивања нашег васпитног деловања. Евалуација се односи на преиспитивање утицаја одређене активности и програма у целини, начина прилагођавања програма специфичном контексту у коме се он одвија, као и могућим стратегијама за унапређивање саме праксе кроз циклични процес праћења, анализирања и развијања програма.

Поштујући и следећи принцип демократичности, у процесу праћења, документовања и евалуације програма укључени су сви актери васпитно – образовног процеса. Смисао овог процеса је подстицање васпитача и других учесника на рефлексију, а не само испуњавање одређене документације и обавеза које су прописане Законом. Уважавање перспективе детета и других учесника у програму упућује на поштовање основних људских вредности и промене односа између оних који уче и оних који подучавају.

Документовање и пажљиво проучавање перспективе детета васпитачу пружа могућност да упозна децу, подстиче дечије активно ангажовање (партиципацију) у сопственом учењу и негује и поштује право детета да изрази своје мишљење које ће бити уважено и поштовано. Сврха процеса документовања је развијање програма са децом. Развијање програма на основу документовања са децом васпитачу служи да превазиђе стереотипе у планирању на основу својих претпоставки о томе шта је добро за децу и повеже искуства и знања деце са даљим корацима у пракси.

2.5. СОЦИОКУЛТУРНА ТЕОРИЈА УЧЕЊА - партиципација деце као основ за снажну демократију

У основи многих педагошких оријентација је схватање да је дете биће богато потенцијалима – оно је јако, моћно и способно. Ово је посебно доминантно у социокултурној теорији учења на којој се заснивају и актуелне образовне политике предшколског васпитања и образовања у нашој земљи. Дете се посматра као компетентно биће које има капацитете да изрази своје мишљење и одлучује о питањима које види као важне за себе. „Васпитавање детета значи проширивање његових могућности, чиме се креира социјална правда и једнакост и критички преиспитује питање моћи у односу детета и одраслог, контроле и праведности.“

Принципи демократског друштва захтевају да свако, без обзира на узраст, треба да буде у могућности да учествује у друштвеном животу, тако да је слушање и консултовање са малом децом предуслов снажне демократије. Слушајући децу, одрасли

могу да им помогну да остваре своје право да као грађани учествују у одлучивању о питањима важним за њихов живот и да развијају способности које су им потребне као активним грађанима. Слушајући децу одрасли могу да ускладе своје активности са правима деце, да покажу да цене њихове потребе и перспективе. Отуда све чешће је у теорији присутан термин партнерског односа, који помера одраслог са позиције моћи на позицију једнаког, односно партнера у васпитно – образовном процесу.

Сагледавајући ову ширу слику, предшколске установе заиста нуде идеалан простор за партиципативну демократску праксу, владавину свих. Тако вртић постаје простор који нуди могућности за учешће свим грађанима - били они деца или родитељи, практичари или политичари или заиста било који други локални грађанин. Ова идеја партиципације, према томе, дефинише предшколску установу као друштвено и политичко место, а самим тим као васпитно – образовно место у пуном смислу. Међутим, треба имати у виду да ово није датост, то је филозофски избор, односно избор заснован на вредностима и умногоме зависи од програмске и филозофске оријентације саме предшколске установе.

Овде долазимо до кључних питања која су у основи наших дилема као практичара, али и извор за моје истраживање: Да ли смо или можда боље формулисати питање са: Како смо кроз праксу, утемељену на овим вредностима, кроз програмска и национална документа, дошли до тога да се питамо да ли је слобода која је деци дата запоставила учење о преузимању одговорности за своја дела и поступке?

Није необично да понекад демократски принципи образовања у вртићима изгледају као увежбавање деце о улогама одраслих, попут гласања. У тим случајевима, грађанско образовање се углавном своди на играње демократије у симулираним ситуацијама и опонашање света одраслих, а не на живу демократију у стварним ситуацијама. Важно је напоменути да нема ничег лошег у игри и симулацији све док имамо на уму да деци морамо омогућити доследност демократских искустава. Примарни циљ демократских принципа образовања требало би бити доживљавање демократије, живљење демократских принципа попут једнакости, плуралитета, правде. Учење о демократији може се посматрати само као секундарни циљ. Деца могу научити демократске вештине као што су преговарање, сарадња, гласање унутар вртића, а са општим циљем демократизације институционалног живота.

Правилно схватање демократије не значи апсолутну слободу, већ поштовање правила и извршавање обавеза које подразумевају складан и хармоничан живот у датом друштвеном окружењу, како за дете тако и за одраслог. Свако људско биће тежи да буде

слободно и ако реално посматрамо нико не воли забране, правила и све оно што подразумева живљење у једном систему, а под системом мислимо и на примарну породицу, вртић, школу, наше микро и макро окружење. Нико не воли да му се намећу идеје, идеологије и решења, а можда најмање волимо одговорност. Ако овако сагледамо живот, живот без слободе би за нас био лакши, јер она имплицира одговорност. Када би свет био детерминисан, не бисмо могли да бирамо ништа и нико не би преузимао одговорност за оно шта му се дешава. У таквом свету, људи би са пуним правом правдали своје поступке спољашњим околностима, а не сопственом вољом.

Имајући у виду да се кроз историју појам слободе уско везује и за значење појма демократија, као и да су се различити мислиоци бавили управо дефинисањем слободе у демократски оријентисаном систему (вредности), сагледаћемо на који начин су филозофи истраживали овај феномен, као и како савремена педагошка и законодавна литература дефинише слободу у оквиру система предшколског васпитања и образовања.

2.6. СЛОБОДА, ХУМАНИЗАМ И ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛИЗАМ

Појам слобода проналазимо у већини друштвених наука које воде своје порекло из филозофије.

Жан Пол Сартр (Jean-Paul Sartre), водећа фигура егзистенцијализма, дефинише слободу као апсолутну одговорност за сопствени избор, јер човек је слободан да бира шта ће постати. Не постоји унапред одређена људска природа, већ човек сам ствара себе својим изборима.

У свом чувеном манифесту *Егзистенцијализам је хуманизам* Жан Пол Сартр изражава став да „индивидуални чин обавезује читаво човечанство“, што можемо тумачити као дефинисање слободе као једне колективне одговорности, кроз сопствено понашање и делање. Сартр тврди да људска егзистенција претходи свакој суштини или дефиницији. То значи да се човек рађа без унапред задате сврхе или природе, већ је слободан да је сам себи створи. Слобода је у том смислу схваћена као континуирани процес стварања себе. Човек је стално у процесу постајања, обликован својим изборима и није ништа више од збира својих акција. Он такође сматра да је слобода, иако је основна одлика човека, понекад и „проклетство“ јер носи са собом терет сталног одлучивања и одговорности за сопствене поступке.

Човек је, како Сартр истиче „осуђен да буде слободан“, али „једном када је бачен у свет, човек је одговоран за све што чини то је његов категорички и морални, истина, неписани императив.“ (Сартр, 1946).

2.7. КОНСТИТУИСАЊЕ СЛОБОДЕ КОД ЕМАНУЕЛА КАНТА

О „категоричком императиву” писао је и филозоф (нем. Immanuel Kant) у свом делу *Критика практичног ума*. „Поступај тако да своју слободу користиш само дотле док не угрожаваш слободу другог.” (Кант , 2017). Одавде се види да морал, иако има везе и са осећањима, обавезама и дужностима, има везе и са слободом или аутономијом личности. Свако сам себи налаже поштовање оваквих моралних правила, јер до њихове исправности може да дође сам, употребом свог ума. Овакав морал је минималан морал, јер не одређује шта ће појединац даље радити и које ће вредности поштовати, већ му само налаже да поштује вредност своје слободе и слободе другог.

Истражујући даље овај феномен долазимо до његовог другог великог дела *Заснивање метафизике морала* у коме се Кант бави етичким аспектом схватања слободе.

У овом делу, Кант поставља темеље своје моралне филозофије, наглашавајући појам дужности и аутономије воље. Главна идеја је да моралне принципе треба заснивати на разуму, а не на емпиријским искуствима или осећањима. Кантово схватање слободе је етички чврсто утемељено и нераздвојиво повезано са његовом моралном филозофијом. За Канта, слобода није само недостатак спољашње принуде, већ је, пре свега, аутономија воље, односно способност да се буде законодавац сопственог морала.

У делу *Заснивање метафизике морала*, Кант се бавио етичком позадином слободе, пружајући доказе о њеном постојању искључиво заснивајући је на принципима моралности. Према његовом схватању, принцип моралности није променљива категорија, не зависи од појединца и друштвених околности, већ је универзални, општеважећи принцип и закон који произилази из нашег ума, па самим тим представља и принцип на основу кога Кант дедукује постојање слободе. (Смајевић, 2020). Разумевање постојања слободе Кант објашњава кроз нужну повезаност и међузависност овог појма са појмовима добре воље, дужности, императива, моралног закона и аутономије који су међузависни, испреплетани и своје постојање поткрепљују искључиво ослањајући се једни на друге.

„Немогуће је замислити игде ишта у свету, па чак ни изван њега, што би се без ограничења могло сматрати добрим, осим једино добре воље.“ Кант добру вољу

дефинише као безусловно добру од које зависе и условљена су и сва остала добра. Он сматра да је добра воља потпуно различита од свих природних талената и особина које су други мислиоци повезивали са добром вољом, особинама темперамента и пролазних дарова и брани становиште да је једино њена вредност безусловна. Човек који поседује добру вољу за њега је неограничена унутрашња вредност, док су сва остала добра условна и зависна од ове „врховне вредности”.

Даље анализирајући моралне поступке човека, Кант наводи да једино они који су почињени из дужности, проистичу из наше воље и хтења, па самим тим поседују моралну вредност. Она дела која су производ наше природе, вођена инстинктом, жељама, страху, обојена одређеном емоцијом Кант сматра људским склоностима и заступа становиште да она немају моралну вредност. Премда је због овога оштро критикован, јер су други мислиоци тврдили да због наше чулне природе не можемо делати без утицаја наших склоности, Кант не искључује међусобно истовремено делање из дужности, а под утицајем наших склоности: „Поступак је морално исправан када појединац који поседује добру вољу, користећи своју слободу, одлучи да дела из дужности упркос утицају склоности који је увек присутан.” (Смајевић, 2020).

Да би објаснио подробније појам дужности, Кант је детерминише као: „нужност једне радње из поштовања према закону.” Под законом, међутим, не подразумева људске законе, него природан морални закон који живи у нама и произлази из разума. То је специфично својство сваког људског бића. Такав морални закон изражен је у форми категоричког императива који безусловно заповеда.

Међутим, овако дефинисан термин „дужности” може да имплицира на стално преиспитивање човека да ли је поступио исправно у одређеној ситуацији, поштујући низ ригидних правила, што је донекле преплављујуће и готово немогуће у реалном животу. Да би ове поступке учинио једноставнијим, Кант уводи појам „спонтаности добре воље” којом имплицира наше делање из поштовања према моралном закону, а не због спољашњег подударања са моралним принципима. (Смајевић, 2020., 5ГМС 4:401; ЗММ, 27).

Морални закон, према Канту, изражава се у категоричком императиву, који налаже да се поступа тако да се максима (правило по коме поступамо) може прихватити као универзални закон. Ово подразумева да је слобода повезана са одговорношћу да се поступа у складу са моралним принципима који су важећи за све. За Канта, слобода је једнака аутономији воље, што значи да је воља сама себи закон. Ми смо слободни када

поступамо у складу са моралним принципима које смо сами себи поставили, а не када смо вођени страстима, жељама или спољашњим притисцима.

„Она воља која је слободна у практичном смислу и која сама себи намеће закон коме се истовремено и покорава, назива се аутономном вољом, док се личност која поседује аутономну вољу сматра аутономном и достојанственом личношћу. Аутономна личност је она чија је воља сагласна са моралним законом и дужностима које из њега произлазе.” (Смајевић, 2020). Овакво дефинисање слободе је можда кључно и за моје истраживање - сагледати да ли деца поштују одређена правила и „законе” у вртићу ослањајући се на сопствену вољу, односно унутрашње законе и оно што је њима важно или су вођена одраслима, правилима и законитостима који владају у њиховом окружењу, односно која су има на неки начин наметнута.

У суштини, Кантово схватање слободе је дубоко етичко, јер је повезано са рационалношћу, аутономијом, одговорношћу и поштовањем људске личности. Слобода није само право, већ и обавеза да се поступа морално и да се доприноси општем добру.

2.8. КАНТОВО ПОИМАЊЕ СЛОБОДЕ У ВАСПИТАЊУ ДЕЦЕ: РАЗВОЈ СЛОБОДНОГ БИЋА

Кант је поимање слободе обрадио и кроз своје дело *Васпитање деце*. Значај теме васпитања за Канта видимо већ у првој реченици овог дела: „Човек је једини створ који мора да буде васпитан.“ (Кант, 2012). Он истиче да је способност и нужност васпитавања суштинска човекова одлика, то јест, да је то оно што нас разликује од животиња. Оно што нас такође у бити разликује нису појединачне потребе животињске и људске врсте, већ у начину на који их задовољавамо. Док су животиње искључиво вођене унутрашњим нагонима, код човека преовладава вођење слободном вољом, као и понашање у складу са одређеним правилима понашања.

Термин који Кант често користи, а који је за моје поимање и са становишта савремених педагошких праваца сувише рогобатан и може дати једну потпуно неадекватну слику о детету је појам „дисциплиновање”. Међутим, треба истаћи да за Канта дисциплина представља постављање правила понашања детету која треба да се супротставе његовој „дивљини“, односно животињској природи. И сам Кант тврди да дете које се дисциплинује није у стању да схвати да дисциплина има за циљ управо његово благостање, будући да се директно сукобљава са његовом „дивљином“, фрустрирајући његове жеље и слободу. „Дисциплина не треба да буде ропска, већ да

дете увек мора осећати слободу, али тако да не смета слободи других.”(Кант, 2012). Ову фазу васпитања он дефинише и као „негативну”, управо због недовољне зрелости и привикавања детета да се не понаша импулсивно. У овој фази повремено се код детета јављају увиди зашто је добро да се прате правила којима га подвргавају старији.

Наредна фаза представља „практично васпитање“ и оно се тиче дететове слободе у правом смислу. „Дете треба да научи да поступа према максимама за које само увиђа да су рационалне.“ (Кант, 2012). Кант овде наглашава да практично васпитање треба да омогући детету да мисли о својим поступцима. Управо на овом месту можемо направити јасну паралелу са мојим истраживањем и запитати се да ли деца имају јасну свест о последицама свог понашања, односно свест о одговорности коју са собом носи слободно делање у односу према другима и простору у њиховом микро и макро окружењу, односно, вртићу, породици, заједници и која је наша улога и одговорност у том процесу учења.

Морално васпитање је коначна фаза у процесу васпитања. „Човек треба најпре да развија своје диспозиције за добро; провиђење их није ставило у њега већ готове; пуке су диспозиције без моралног разликовања. Учинити самога себе бољим, култивирати себе, а ако је рђав, моралност у себи пронаћи, то је човеку потребно. Када се зрело промисли види се да је то тешко.“(Кант, 2012). Ту видимо да Кант сматра да је улога васпитања пресудна у постизању крајње човекове сврхе. Међутим, поставља се питање како код детета развијату ту моралну тачку гледишта.

Дете, пре свега, треба научити да мисли о природи свог поступка, што значи да деца у себи треба да препознају неки облик понашања као добар или лош. Кант каже да морамо посебним техникама да „пробудимо“ моралну свест у деци. У контексту васпитања, тај проблем се поставља овако: „Како спојити потчињеност за прописано приморавање и подобност да се служи својом слободом. Јер приморавање је нужно. Како ћу култивирати слободу при приморавању?“ (Кант, 2012). Из тог разлога је важно успоставити одређени баланс већ и у периоду када дете учимо да буде разборито. Задатак нас одраслих је да у детету пробудимо свест о постојању достојанства његове личности. То можемо да учинимо тако што ћемо наводити извесне примере, како би дете само схватило шта у некој ситуацији треба да чини.

О комплексности овог процеса промишља и сам Кант када каже да је „васпитање највећи и најтежи проблем који стоји пред човеком“ (Кант, 2012).

2.8.1. СЛОБОДА У ОСНОВАМА ПРОГРАМА ПРЕДШКОЛСКОГ ВАСПИТАЊА И ОБРАЗОВАЊА

У савременим педагошким концепцијама предшколског васпитања и образовања једна од најбитнијих претпоставки је процес учења у коме су деца слободни актери тог процеса, без било каквог присиљавања на учење и ограничења која, гледано из њихове перспективе, немају прави смисао и оправдање. Па ипак то није негирање изразите важности постојања правила и уређености живота и рада у вртићу у којима се простор слободе користи за добробит детета и његовог развоја.

Главна идеја која стоји у основи *Програма предшколског васпитања и образовања - Године узлета* је да се деци омогући слободно истраживање, игра, промишљање, сарадња, испробавање и упознавање света око себе, у инспиративном и провокативном окружењу. Програм наглашава развијање самопоуздања, отворености, радозналости, истрајности, отпорности и креативности код деце, као важних способности за целоживотно учење.

Простор дечијег вртића дефинише се као „трећи васпитач” и овај термин заиста имплицира његову важност у васпитно образовној пракси. Када говоримо о слободи, важно је да у оквиру простора деца заиста могу слободно да се крећу, премештају и користе материјале сходно игри и процесу истраживања.

Важно је напоменути и улогу васпитача, као кључне карике у процесу васпитања. Увођењем *Година узлета*, фокус се померио са дефиниције одраслог као онога који све зна и води самостално процес учења, у односу на процес учења који је у програмском оквиру дефинисан као *коконструкција* знања, чиме наглашава важност партнерског односа, али пре свега ставља дете у позицију моћног, компетентног, слободног да изрази своје мисли, ставове, идеје, без оптерећења да ли ће бити прихваћено и поштовано од стране своје групе.

Велики акценат ставља се на подстицање развоја критичког мишљења као кључне компетенције за развој демократског друштва.

Све поменуте активности су део васпитно образовног процеса који се на овом узрасту највећим делом ослања на игру детета. Игра је слободно изабрано, саморегулисано и суштински мотивисано чињене у коме се дете добро осећа, активира све своје потенцијале и превазилази своје границе. Она је основ развијања и испољавања свих димензија добробити детета.

2.9. ДЕМОКРАТИЈА И ДРУШТВЕНА ОДГОВОРНОСТ

Сумирајући претходна поглавља закључујемо да демократија није само право на гласање, већ и обавеза свих актера да учествују у процесу и да буду одговорни за своје поступке. Само тако може се очувати и унапредити демократски поредак.

Развијање и неговање концепта одговорности код деце је кључно, јер чини есенцију успешног живота. Одговорност обухвата и испуњавање обавеза и прихватање исхода који произилазе из сопствених поступака. Чин подучавања одговорности поставља темеље за младе да развију битне особине неопходне за успех у личном животу, образовању и финансијским подухватима. Успостављањем одговарајућих очекивања, можемо охрабрити децу да се директно суоче са изазовима и негују одговорно понашање у себи. Ово, заузврат, значајно утиче на живот детета учећи га важности доношења одговорних одлука у раном детињству.

Разумевање одговорности подразумева препознавање правих избора и њихових последица. Када су у питању деца предшколског узраста, почиње се од једноставних активности попут одлагања играчака на место након употребе, бригом о окружењу и учествовањем у активностима које доприносе хармонији у породичном, али и ширем социјалном окружењу. Ови скромни задаци могу навести децу да схвате да преузимање одговорности укључује и одговорност за своју околину и поступке. Подучавање и моделирање одговорног понашања је кључно за дечју одговорност, пружајући им основу за развој ових вештина.

Обзиром на значајну улогу коју рано детињство игра у обликовању будућег понашања и емоционалне зрелости детета, начини на које се негује одговорност током ових формативних година могу имати дубоке, дугорочне последице. Од рођења, деца су део различитих социјалних окружења која обликују и обогаћују њихово учење. Овако посматран процес учења код деце наводи на нужан закључак да дете долази у вртић, не као неко ко тек започиње учење, већ као компетентно биће које је већ развило нека (имлицитна) знања о свету који га окружује. Јединствен породични и културни контекст из кога долази обликује његово искуство и идентитет. Ово искуство је основа полазишта за васпитача и основа за надограђивање дечјег разумевања. Васпитачи који моделирају одговорно понашање, постављају јасна очекивања и пружају доследне повратне информације омогућавају деци да разумеју важност одговорности како у вртићу, тако и у њиховом ширем друштвеном контексту.

Студије наглашавају да одрасли који пружају доследне рутине и очекивања помажу деци да разумеју везу између акција и исхода. Ове праксе омогућавају деци да

развију осећај аутономије и власништва над својим одлукама, што је саставни део развоја одговорног понашања. Када деца праве грешке у подржавајућем окружењу где се подстичу да исправљају своје поступке, уче да преузму одговорност без страха од казне или исмевања, што је круцијално и за њихово самопоштовање и позитивну слику о себи. Анализа различитих предшколских програма открива да деца којој су додељени задаци прилагођени узрасту — као што су сређивање након игре, брига о њиховим стварима или помоћ у обављању мањих обавеза у учионици — имају тенденцију да показују већи ниво одговорности како расту (Туребекова, 2015).

Ова тема за мене као дугогодишњег практичара представља реалан изазов у пракси из више аспеката. Наиме, неко сам ко се након студија обрео у старом систему, који је, према мом мишљењу, сагледавао улогу практичара на другачији начин. Ми смо били ти који су дефинисали циљеве и задатке истраживања са децом, сматрајући да на тај начин директно водимо дете у зону наредног развоја. Штавише, Пијажеова развојна теорија је у самој пракси била много доминантнија, о чему говоре у прилог узрасно хомогене групе и унапред дефинисане тематске целине које су се изнова обрађивале са децом, имајући увек у виду узраст са којим радимо. Међутим, увођењем нових *Основа програма*, могу слободно да кажем да се десила заиста једна револуција у пракси, односно реформа система предшколског васпитања и образовања, а можда се највећа промена десила у нама самима. Постепено смо учили како да изађемо из ципела, односно позиције моћи, и уважимо сваку дечју перспективу као вредну саму по себи. Научили смо да се кроз отворен, партнерски однос са децом и ми сами професионално развијамо, а изнад свега у фокус је дошла слика детета као компетентног бића способног да се развија и учи, које поседују сопствену мотивацију за разумевање себе и света које га окружује. Децу смо видели као бића способна да изграђују сазнања о свету, вођена сопственим смислом, те имају право и могућност да доносе значајне одлуке о властитом образовном искуству.

У великој жељи да се ове значајне промене осете у свакој пори наше васпитно образовне праксе, развијали смо, пре свега, програме који се темеље на овим вредностима, а потом настојали да све то што смо писали заиста буде видљиво и у самој пракси. Међутим, изазови који континуирано стоје пред нама односе се на однос деце према окружењу, као и свим материјалима којима се свакодневно манипулише. У нашим професионалним разменама, знали смо да се питамо „да ли је слободна довела до анархије?“, премда је ово веома грубо одређење онога што за нас представља изазов у пракси и онога што јесте наш унутарњи, али и системски вредности постулат.

Неоспорно је да нас пројектни приступ учењу максимално подржава да демократске вредности живимо и у самој пракси, и да заједнички пројекти или дискусије о личним и групним одговорностима помажу деци да интернализују концепт одговорности. Ипак, пракса нас у одређеним аспектима демантује и пред нама су често ситуације за које немамо увек ефикасна решења. Предамном су професионални изазови и преиспитивање које се односи на моју професионалну улогу у подршци у развоју одговорности код деце, као и аутентичног живљења демократских вредности у вртићу.

Управо сам у овом аспекту желела да испитам схватање појма демократичности и демократских вредности у предшколској установи: да ли се и на који начин принцип демократичности заиста уважава и примењује, као и да ли у процесу развијања демократског окружења у предшколској установи активно моделујемо и подучавамо децу одговорности, уважавању правила, преузимању обавеза које и деци и нама одраслима омогућавају да се осећамо добро.

3. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИРИ ИСТРАЖИВАЊА

3.1. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања би било разумевање демократије у предшколском контексту, односно доживљавање демократије и живљење демократских вредности у вртићу.

Истраживање ће бити усмерено на анализу како се демократски принципи уважавају и примењују у реалном вртићком контексту кроз сагледавање:

1. Организације простора
2. Одабир материјала за игру и рад
3. Педагошку документацију
4. Организацију дана, активности, рутина и ритуала

Резултати истраживања могу да покажу да, иако се овај принцип дефинише као један од основних принципа предшколског васпитања и образовања, се уважавање демократичности у предшколској установи заснива на задовољавању форме, односно „игри улога“ о којој сам говорила у уводном делу.

Као узорак биће одабрана предшколска установа у којој сам запослена. Анализираће се ставови деце, запослених и родитеља чија деца похађају предшколску

установу, о разумевању појма демократије, као и аутентичног уважавања принципа демократичности и доживљаја слободе у предшколској установи, кроз право на доношење одлука и партиципацију у животу предшколске установе.

Добијени подаци након тога ће се дескриптивном анализом категоризовати према:

1. Разумевању како васпитачи омогућавају аутентично уважавање принципа демократичности:

- имају свест зашто је живљење демократских вредности у вртићу важно
- у планирању васпитно – образовног рада и развијању програма активно промишљају о интегрисању демократских вредности
- помажу деци да освесте личну одговорност у слободаном делању
- немају свест о томе да у слободном делању и партиципацији треба да развијају личну одговорност код деце

2. Повратне информације од родитеља о њиховом мишљењу о подршци развоја демократских вредности на раном узрасту:

- позитивне повратне информације: постоји корелација у начину на који се демократске вредности подржавају и развијају код куће у односу и на вртић
- негативне повратне информације: да се живот у вртићу у погледу слободе и права на избор и партиципацију разликују од живота код куће, где постоји много више ограничења и забрана
- повратне информације у којима родитељи немају став о демократији на предшколском узрасту

3. Ставовима деце која похађају предшколску установу на тему права, слободе и партиципације:

- како деца виде простор дечјег вртића и колико им је заправо омогућено да активно учествују у доношењу одлука које се тичу: уређења простора, одабира материјала за игру и истраживање, организације дана и активности;
- како деца сагледавају сопствену одговорност у демократском окружењу

4. Разумевању како деца доживљавају демократију у вртићу:

- деца имају доживљај себе као компетентног бића чије се мишљење и ставови уважавају од стране друге деце и одраслих

- у простору вртића деца препознају реалне трагове који указују на уважавање принципа демократичности
- уважавањем перспективе детета, подстичемо његово ангажовање и партиципацију
- учествовањем у процесу документовања деце су активна у процесу стицања знања
- уважавањем мишљења и њиховог искуства деца имају осећај припадања вртићкој заједници и васпитној групи
- деца имају свест о правилима (и договорностима), али их доследно не спроводе
- нека деца немају јасну перспективу шта су њихове одговорности у вртићком окружењу

3.2. ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Циљ истраживања је испитати да ли деца у вртићу јесу на путу успостављања себе као слободног бића са свим својим одговорностима.

Овако добијени резултати имају за циљ да дефинишу улогу одраслих, односно родитеља и васпитача у освешћивању и практиковању одговорности код деце у слободном делању.

Уважавање и поштовање детета као индивидуе, кроз препознавање његових специфичних потреба, осећања и интересовања подразумева и партиципацију деце у процесу доношења за њих важних одлука, било да је реч о избору игре или осмишљавању активности у окружењу у коме делују и делају. Не постоји узрасна граница за партиципацију – свако дете има право на учешће и оно га може остварити на сваком узрасту. Чак и веома мала деца имају своје мишљење и способна су да га изразе – оно што се са узрастом мења су само форме изражавања – вербално, невербално, кроз цртеж, покрет, фотографију... Истинско прихватање сваког детета као компетентног и вредног по себи, слушање шта дете говори и адекватно реаговање од стране одраслих подржаће развој диспозиција за учење, начин изражавања, партиципације и бивања.

3.3. ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА

На основу претходних теоријских сазнања о предмету истраживања долазимо до претпоставке да развој демократског друштва имплицира оспособљавање деце за живот у друштвеним разликама, за преузимање одговорности и активно деловање, односно партиципацију.

Општа хипотеза:

1. Уколико се програм предшколске установе заснива на демократским вредностима, већа је вероватноћа да ће оне бити видљиве и у самој пракси и да ће васпитачи у предшколској установи имати високу свест о важности демократске праксе

Посебна хипотеза:

1. Васпитачи имају свест о значају демократских вредности и граде партнерски однос са децом, подстичући њихову активну улогу у доношењу одлука и преузимању одговорности
2. Програмске активности се ослањају на интересовање деце, поштујући њихову иницијативу и избор

Појединачна хипотеза:

Деца имају већу могућност да учествују у креирању простора, материјала, организације дана, активности, рутина и ритуала.

3.4. МЕТОДЕ И ТЕХНИКЕ ИСТРАЖИВАЊА

У овом квалитативном истраживању фокусираћемо се на анализу постојеће праксе, идентификовање кључних изазова и предлагање стратегије за унапређење демократичности у предшколској установи. Кроз преглед релевантне литературе, анкетање деце, васпитача и родитеља истраживање ће пружити свеобухватан увид у могућности и препреке за имплементацију принципа демократичности у вртићу.

Очекује се да ће резултати овог истраживања допринети бољем разумевању и унапређењу праксе демократског васпитања и образовања у предшколској установи, што ће директно утицати на квалитет образовног искуства деце као слободних, активних и одговорних чланова друштва.

Испитивање ће се спровести кроз:

- ✓ Мапирање простора са децом узраста 4 – 7 година коришћењем унапред припремљеног тлоцрта
- ✓ Интервју са децом узраста 4 - 7 година. Интервју ће бити дубински да бисмо што детаљније и систематичније продрли у суштину истраживања и дошли до података колико нам је важно да наша деца одрастају у демократски

оријентисаном окружењу, слободна, са правом на избор и партиципацију, као и доношење одлука. Одговори ће се бележити аудио записом.

- ✓ Две форме упитника, једна ће бити намењена запосленима у предшколској установи, а једна родитељима деце која похађају предшколску установу

Форма која је намењена запосленима биће уз молбу за учествовање у истраживању послата на мејл ка линку на *google drive*-у у форми скале са рангирањем од 1 – 4 према степену слагања/неслагања, како бисмо што прецизније могли да дођемо до ставова запослених у предшколској установи на тему слободе и демократије.

Форма која је намењена родитељима бићеу форми упитника, уз молбу за учествовање у истраживању, послата на мејл ка линку на *google drive*-у. Одговори на питања из анкете ће бити у форми да/не, као и отвореног типа. На основу одговора из анкете процењиваће се ниво разумевања, односно свести родитеља о значају примењивања демократских вредности и принципа у предшколској установи, заинтересованост родитеља да својим делањем и залагањем допринесу неговању ових вредности, како у предшколској установи, тако и код куће.

За обраду оваквих одговора биће формиран критеријум за процену у виду минималног броја негативних одговора испитаника, неопходних да се дође до закључка да међу запосленима и родитељима постоји свест и заинтересованост за примену.

3.5. ВАРИЈАБЛЕ ИСТРАЖИВАЊА

Полазећи од предмета и циљева истраживања, дефинисане су и варијабле које представљају саставне делове сваке хипотезе.

Зависна варијабла:

Ниво слободе и одговорности код детета која се огледа кроз:

- Партиципацију у активностима
- иницијативу у доношењу одлука
- способност изражавања мишљења
- преузимање одговорности за своје изборе и понашање

Независне варијабле, односно фактори који утичу огледају се кроз:

Степен демократске праксе у васпитном раду

- да ли васпитачи омогућавају избор и учешће деце
- да ли охрабрују изражавање мишљења

Ставови и спремност васпитача

- колико подржавају слободно и одговорно деловање

Ставови родитеља

- колико су отворени за идеју партиципације деце

Табела 1.

<i>Варијабла</i>	<i>Индикатори</i>	<i>Начин мерења</i>
Слобода и одговорност код деце	Самостално доноси одлуке, иницира игру, изражава мишљење, поштује правила	Интервју
Демократска пракса васпитача	Омогућавање избора, поштовање мишљења, укључивање деце у одлуке	Анкета са васпитачима
Став родитеља	Подршка партиципацији, уважавање мишљења детета	Анкета са родитељима

3.6.ОПЕРАТИВНИ ПЛАН ИСТРАЖИВАЊА

За предмет мог истраживања предвиђено време је месец дана.

Учесници истраживања би била деца, родитељи и запослени у предшколској установи. Деца, као главни актери васпитно – образовног процеса, родитељи који на основу искуства и интуиције препознају шта је за развој њихове деце најбоље и стручњаци – запослени у предшколској установи који дају своја мишљења која су од важности за схватање суштине предмета истраживања и у којој мери наш предмет заиста може донети позитивне подухвате за креирање средине која се заснива на принципу слободе и демократичности.

За ово истраживање потребна су ми материјална средства: мобилни уређај са Андроид апликацијом, рачунар неопходан за формирање упитника и анализу добијених одговора, папири са уцртаним тлоцртом за мапирање простора вртића.

3.7. НАЧИН ОБРАДЕ ПОДАТАКА

За потребе истраживања креиран је упитник Google Forms, који је дистрибуиран учесницима путем електронске поште. Google Forms је алат који омогућава лако креирање онлајн анкета, упитника и образаца за прикупљање података. Како су за испитиване категорије (родитељи и васпитачи) коришћене анонимне анкете, користили смо се описном статистиком у виду фреквенције/ учесталости и средњим вредностима које смо узели као критеријум.

Конструисан је анкетни упитник у Google Forms, који је дистрибуиран васпитачима и родитељима у предшколској установи. Анкете су формиране са циљем да се испитају колико су демократске вредности заступљене у пракси и какав је став одраслих (васпитача и родитеља) према дечијој партиципацији.

Анкета за васпитаче дата је у форми упитника подељеног на 3 категорија питања. Упитником ће бити обухваћени сви запослени васпитачи у предшколској установи укључујући васпитаче, медицинске сестре васпитаче, као и стручне сараднике.

Анкета за родитеље састављена је од 10 питања у форми ДА/НЕ, као и могућности давања кратког текстуалног одговора корз давања личних примера. Анкетирање ће било анонимно и добровољно, а прикупљени подаци биће анализирани уз помоћ Google Forms алата и додатне статистичке обраде у Excel табели.

Ради прегледности свих битних карактеристика узорка у наставку рада дат је и графички приказ резултата истраживања, односно из одговора на питања из упитника.

Анкета за васпитаче састављена је од 13 питања у форми скалирања у истраживању од 1 - 4 које се односи на коришћење скале са четири степена за мерење одговора испитаника:

1. НЕТАЧНО/НИЈЕ ПРИСУТНО
2. У МАЈОЈ МЕРИ ТАЧНО/ПРИСУТНО
3. У ВЕЋОЈ МЕРИ ТАЧНО/ПРИСУТНО
4. САСВИМ ТАЧНО/ПРИСУТНО У ПОТПУНОСТИ

У истраживању је учествовало 7 васпитача, медицинских сестара васпитача и стручних сарадника запослених у предшколској установи.

Питања за васпитаче која се односе на:

- Простор и материјале

1. Материјали у простору су груписани и лако приступачни, чиме подстичем децу да буду независна и да праве изборе
2. Омогућавам деци да реорганизују и уређују простор и материјале

3. У осмишљавању простора увек консултујем децу
4. Панои, продукти и материјали део су заједничког процеса деце и васпитача
 - **Правила и подстицање одговорности**
5. Заједно са децом формулишем правила групе која су истакнута и видљива у нашем простору
6. Доследна сам у подучавању деце одговорности, као и сагледавања узрока и последица у свакодневним ситуацијама
 - **Планирање васпитно образовног рада у складу са потребама и правима деце**
7. Планирање васпитно – образовног рада заснивам на континуираном праћењу и слушању деце
8. У развијању пројеката водим рачуна о специфичним потребама и интересовањима сваког детета
9. Пројекти у Установи развијају се из специфичних интересовања и потреба деце да нешто ново сазнају, истраже или промене
10. Просторно – временска решења за рутине (обедовање, спавање) су подложна прилагођавању
11. Ритам дана и реализацију активности прилагођавам тренутним дечјим потребама
12. У планирању дневних активности уважавам предлоге и идеје деце
13. У развијању програма/пројеката уважавам иницијативе и предлоге деце и родитеља

Питања за родитеље у анкети на тему: Ставови родитеља о слободи, одговорности и демократској пракси у вртићу:

1. Да ли Ваше дете има неке одговорности код куће? Наведите које?
2. Да ли сте доследни у извршавању тих активности? ДА/НЕ
3. Да ли сте приметили да је дете стечене добре навике из вртића, почело да примењује код куће? Наведите пример (е)
4. Да ли Ваше дете има слободу да доноси одређене одлуке током дана у складу са својим узрастом? (Шта ће обући? Чеге ће се играти? Да ли ће ићи у шетњу или двориште? Допуните личним примером
5. Да ли уважавате мишљење Вашег детета када доносите одређене породичне одлуке? ДА/НЕ (Наведите пример)
6. Да ли у Вашој кући постоје одређена породична правила? Наведите пример
7. Шта за Вас значи слобода у детињству?

8. Да ли Ваше дете има слободу да изрази неслагање или другачије мишљење?
9. Да ли сматрате да је демократија могућа и пожељна у раду са децом предшколског узраста?
10. Да ли препознајете демократске вредности у васпитно образовном раду предшколске установе које похађа Ваше дете? Наведите неки пример.

Консултовање деце одраслима помаже да се децентрирају и да разумеју оно што је важно детету. Стичу се бољи увиди у проблеме са којима се деца суочавају, боље се разуме њихова перспектива и одлуке које се доносе на тај начин су у већој мери у најбољем интересу детета. Консултовањем деце одрасли уважавају децу, њихово мишљење озбиљно разматрају и поштују и тако превазилазе традиционалне дискриминаторне праксе неслушања. У овом истраживању, можда нам је круцијална перспектива детета да бисмо сагледали да ли се демократске вредности аутентично примењују и живе у предшколској установи или се право на партиципацију заснива на задовољавању форме.

Истраживање са децом спроведено је путем мапирања простора вртића. Деца су на основу тлоцрта писали, цртали, обележавали просторне целине, као и остале делове простора (ходника, трпезарије, кухиње) које свакодневно користе.

Питања која су пратила тлоцрт су пажљиво формулисана и систематски подељена у шест категорија, како би деца показала разумевање истих и дала одговоре који потврђују или оповргавају постављене хипотезе.

Питања везана за материјале које користе у игри свакодневно

1. Ко доноси материјале у вртић?
2. Ко бира где ће материјали стајати?
3. Да ли имаш слободу да премешташ материјале у игри ?
4. Да ли материјале можеш сам да узмеш или ти је потребна дозвола?
5. Да ли постоје материјали и играчке које деца не смеју да користе или користе само уз дозволу васпитача?

Питања везана за простор вртића

1. Које просторе вртића током дана користиш?
2. Да ли време проводиш само у својој групи?
3. Да ли учествујеш у осмишљавању изгледа соба у вртићу и како?

4. Да ли можеш да промениш место игре кад пожелиш?
5. Ко бира тему за пројекат у групи?
6. Да ли учествујеш у прављењу овог паноа? На који начин?

Питања везана за рутине у вртићу :

1. Ко одлучује да ли ћеш да спаваш у вртићу?
2. Да ли сва деца морају да спавају у вртићу?
3. Да ли једете само у трпезарији?

Питања везана за одговорности :

1. Ко поспрема трпезарију након оброка?
2. Шта радиш са играчакама када завршиш игру?
3. Да ли помажеш васпитачима у нечему?
4. Да ли бринеш о стварима у вртићу исто као и о својим стварима код куће?
5. Да ли постоји заједнички договор или неко правило шта се дешава када дете играчку, књигу или неки материјал уништи или поломи? Чија је то идеја?

Питања везана за правила:

1. Да ли постоје правила која се поштују у вртићу?
2. Ко је смислио правила?
3. Да ли си ти некада предлагао неко правило?
4. Шта се дешава ако неко не поштује правила?
5. Постоји ли место у вртићу где ти се чини да има највише правила? Због чега?

Питања везана за слободу?

1. Ко бира шта ћеш да радиш током дана у вртићу?
2. Да ли имаш слободу да васпитачима кажеш да у одређеној активности не желиш да учествујеш?
3. Да ли можеш да бираш са ким се играш, чега и где?

4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

4.1. Истраживање са запосленима (васпитачима) у предшколској установи

Истраживање је спроведено са укупно 7 запослених у предшколској установи. Оцену 3 поставили смо као граничну вредност на скали од 1 – 4, односно индикаторе оцењене том и вишом оценом сматраћемо јачим странама праксе, док ће индикатори оцењени оценама испод ове вредности бити препознати као простор за унапређење демократских вредности у предшколској установи.

Питања за васпитаче и њихови одговори која се односе на:

- Простор и материјале

1. Материјали у простору су груписани и лако приступачни, чиме подстичем децу да буду независна и праве изборе	3,57
2. Омогућавам деци да реорганизују и уређују простор и материјале	2,71
3. У осмишљавању простора увек консултујем децу	2,29
4. Панои, производи и материјали део су заједничког процеса деце и васпитача	3,86

У првој групи питања која се односе на слободу и демократичност када је избор материјала и слобода у коришћењу простора у питању црвеном бојом истакла сам друго и треће питање које на скали има нижи скор од 3. Оно што анализом уочавам је да постоји велика сличност између првог и другог питања у погледу независности деце, али да васпитачи ипак праве разлику када је одабир, манипулисање и премештање материјала у питању, у смислу давања слободе деци, док се не препознаје тај вид слободе у самој реорганизацији и осмишљавању простора као заједничком процесу између деце и одраслих.

- Правила и подстицање одговорности

1. Заједно са децом формулишем правила групе која су истакнута и видљива у нашем простору	2,71
2. Доследна сам у подучавању деце одговорности, као и сагледавању узрока и последица у свакодневним ситуацијама	3

У другој групи питања видимо нешто нижи скор код првог питања, који може навести на два закључка - или да васпитачи нису доследни у формулисању и поштовању правила заједно са децом, или да су правила искључиво вербална, те да не постоји јасно истакнути писани трагови који би потврдили постојање истих.

- Планирање васпитно образовног рада у складу са потребама и правима деце

1. Планирање васпитно – образовног рада заснивам на континуираном праћењу и слушању деце	3,86
2. У развијању пројеката водим рачуна о специфичним потребама и интересовањима сваког детета	3,00
3. Пројекти у Установи развијају се из специфичних интересовања и потреба деце да нешто ново сазнају, истраже или промене	4,00
4. Просторно – временска решења за рутине (обедовање, спавање) су подложна прилагођавању	3,43
5. Ритам дана и реализацију активности прилагођавам тренутним дечјим потребама	3,43
6. У планирању дневних активности уважавам предлоге и идеје деце	4,00
7. У развијању програма/пројеката уважавам иницијативе и предлоге деце и родитеља	3,14

У трећој групи питања којим сам испитивала уважавање предлога, ставова, идеја деце, али и постојање флексибилности у одређеним рутинама и ритуалима, сви скорови су изнад 3, док су максимални они који сугеришу на развијање програма са децом, што сматрам изузетно важним, обзиром да то чини есенцију васпитно образовног рада на предшколском узрасту. Постоји свест међу васпитачима колико је уважавање перспективе деце на раном узрасту важно и то се огледа не само кроз рутине и

свакодневне активности, већ и кроз развијање пројеката и вођење истраживачког процеса заједно са децом.

4.2.Истраживање са родитељима

У истраживању је учествовало укупно 17 родитеља чија деца похађају предшколску установу у којој сам запослена. У наставку ће бити приказани њихови одговори, као и анализа у складу са истим.

1. Да ли Ваше дете има неке одговорности код куће? Наведите које су?

- Брига о себи (облачење, прање зуба, купање), да припази брата, распреди играчке, да помогне у ношењу ствари и паковању ормана, заливање цвећа и сл
- Има, полива биљке које је сам посадио и води рачуна о њима
- Има, да среди свој кревет кад устане, своје играчке после играња и да уредно држи своју собу
- Сређивање својих делова где се игра у току дана
- Наравно, моје дете има низ одговорности које свакодневно спроводи, сада, већ рутински. Неке од њих су: убацивање судова у машину, одлагање прљаве гардеробе у корпу за веш, намештање кревета, помагање око опраног веша и разврставање сложеног за себе и свог брата по фиокама
- Усисавање ,брисање, постављање стола за ручак, скупљање играчака
- Избацивање смећа, поспремање собе
- Враћање играчака на место, уз помоћ родитеља, диже са стола судове и ставља у судомашину
- Да поспреми своје играчке
- Да среди своју собу, умије се, опере зубиће
- Да. Да поспреми за собом када се игра. Да носи ђубре до канте када се нешто прави. Када једе ужину да поспреми за собом. Помаже некада и у скупљању веша и слагању
- Када устане треба да намести свој кревет. Да среди собу кад је хаос, да среди свој ормар кад је веш опран. Наравно, такође је одговорна за своју хигијену (ту смо ми да подсетимо, али је довољно велика да се сама окупа, опере зубе итд...)
- Да, сређује играчке, помаже око секе, намештају сто, враћају судове у судоперу, итд

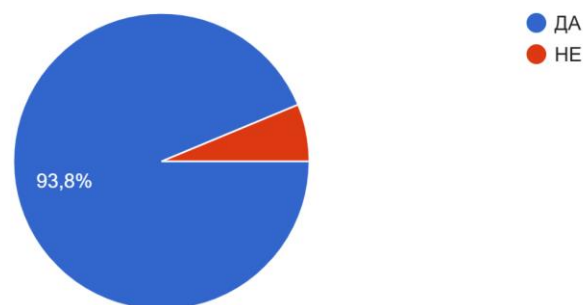
- Има, да се сама обуче, умије се и опере зубе. Да причува брата када треба, да своју собу држи уредну и да мами помаже око распремања стола
- Скупљање играчака, бацање отпадака у канту за смеће, склањање тањира и чаша после јела и пића
- Поспремити иза себе, ставити прљави веп у корпу, поспремити собу, спаковати се за пут, распаковати, помоћ при куповини

На основу прикупљених одговора, могу да закључим да у свакој породици деца имају низ одговорности које су дефинисане према узрасту детета, односно развојним могућностима. Такође је доминантно да се одговорности деле на оне који се односе на личну одговорност, попут одржавања личне хигијене и бригу о телу, до колективне, односно одговорности које помажу да породица функционише добро - учествовање у сређивању куће, помоћ родитељима при породичним активностима и сл.

2. Да ли сте доследни у извршавању тих одговорности?

Да ли сте доследни у извршавању тих одговорности?

16 одговора

Слика 1. Графички приказ одговора родитеља на питање број 1.

У другом питању у коме су родитељи имали понуђен одговор ДА/НЕ, преко 93% родитеља дало је потврдан одговор када је доследност у извршавању одговорности у питању. Обзиром да је на ово питање позитиван скор и код одговора запослених у предшколској установи на слично питање, закључујем да се усвајање и неговање одговорности и те како негује од најранијих година у животу деце, па самим тим да ће већа вероватноћа бити да деца која се рано излажу одређеним рутинама за бригу о себи

и сопственом окружењу расти у одговорне људе који разумеју однос између сопственог делања и исхода, односно последица сопственог понашања.

3. Да ли сте приметили да је дете стечене добре навике из вртића почело да примењује код куће? Наведите пример(е)

- Враћање обуће на место, прање руку, играње спавањца и сл.игара
- Да, чекање у реду.
- Нисам приметила.
- Да
- Апсолутно, на нашу велику радост. Сви укућани морају да скупљају мрвице са стола, чекамо пријатно да започне оброк, испира своје судове и убацује у машину што раније није био случај, већ се само прибор склањао са стола
- Јесте, прање руку, слагање обуће, цеђење поморанце и још много тога
- Мислим да су навике из вртића и оне које их код куће учимо веома сличне. Са најмлађим дететом лепа навика је поподневни спавањац који се трудимо и код куће да одржавамо
- Бацање смећа у канту за отпатке
- Да скида и обува патофнице, патике, да се скида и облачи, да баца смеће у канту
- Неке ствари је учврстио - као нпр храна за столом. Има смисленију игру код куће. У парку је са децом врло фин.нпр Увек стрпљиво сачека свој ред за игру на тобогану или некој другој справи
- Да једе сам/а, воли све, да се дружи с другарима, оставља своје ствари на место
- Да. Слаже обућу када се врати. Има стрпљење да сачека
- Не баш, некако одувек је била једна личност код куће, а друга у вртићу. Не сумњам ја да је научила добре ствари у вртићу, али просто код куће није баш послушна
- Да, исто одношење и доношење прибора и судова, прање руку, скупљање играчака
- Јесмо, да своје ствари увек послози и такође је из вртића усвојила доста лепих манира
- Да, склања тањир и чашу за собом у кухињу
- да, али уз опомене. вратити играчке на своје мјесто, прати руке

Међу одговорима родитеља, постоји велико подударање у стеченим добрим навикама које су деца из вртића пренела и примењују код куће, а родитељи прецизно дефинишу која су то правила и одговорности. Само један родитељ дао је негативан одговор на постављено питање, док у још једном примеру видимо несклад између понашања детета код куће и у вртићу.

Веома је значајно увидети како родитељ у свом одговору одсуство правила и одговорности дефинише као “непослушност детета”, и може се закључити да у овом издвојеном примеру може постојати простор за сагледавање личне одговорности родитеља и доследности у односу на васпитну улогу у породици.

4. Да ли Ваше дете има слободу да доноси одређене одлуке током дана у складу са својим узрастом? (Нпр: Шта ће обући? Чега ће се играти? Да ли ће ићи у шетњу или двориште? Допуните својим примером)

- Да
- Да - скоро увек и зато теже прихвата обавезе које треба одмах обавити. Да организује играчке, да намести собу, да изабере цртани и сл.
- Да. Облачи се, иде у двориште
- Ако јој је дато да сама одлучи онда свакако
- Има сву слободу
- Има слободу за све наведено, а има избор и за доручак и вечеру између 2 ствари
- Да има слободе доношења одлука, одлучују шта ће купити у продавници, затим шта ће ручати, где ће ићи, шта ће обући, шта ће носити напоље, шта ће гледати од цртаних филмова
- Има слободу да бира одећу, чега ће се играти, да ли ће изаћи у двориште
- Има, у одабиру гардеробе, одлазак у шетњу, у одабиру воћне ужине
- Врло има слободу у доношењу одлука за све активности током дана
- Да. Сам бира игру. Одлучује између пар комбинација шта ће обући. Одлучује да ли жели напоље. Ако има више, подједнако нутритивних квалитетних јела, бира које жели. Може у продавници да изабере пар ствари које жели. Бира воће које жели за ужину

- Да, сама се облачи, сама прави фризуре и често је питам, рецимо ујутру, шта хоће да доручкује. Исто тако већина активности у дану одлучује сама или чак ако негде идемо, увек питам децу за мишљење
- У одређеној мери да, на пример можемо се договорити око облачење, али између онога што јој ја припремим. Што се тиче игре, има потпуну слободу да ли ће се играти са играчкама или ће отићи у двориште
- Да, углавном о свему воли сама да одлучује, ми поштујемо њен избор у већини случајева
- Да, да научи да осјети себе

У одговору на ово питање постоји доминантно висок степен слободе код деце у различитим активностима током дана, које су, опет, у складу са узрастом детета. Ово учење о аутономији огледа се не само у избору између две понуђене опције, већ и у одлучивању о активностима које се односе и на читаву породицу. Родитељи веома добро процењују који степен слободе одговара детету у складу са узрастом.

У два одговора примећујем један вид тоталитарне слободе за коју бих морала да поставим додатна потпитања и уверим се да ли је дете током дана у потпуности препуштено сопственим изборима односно одлукама, што у одређеној мери може бити и фрустрирајуће за дете предшколског узраста, или ипак постоје одређена ограничења у слободи које родитељи у датим примерима подразумевају.

5. Да ли уважавате мишљење Вашег детета када доносите одређене породичне одлуке? Наведите пример

- Да, нпр. где ћемо путовати. Са ким ћемо се дружити.
- Да. Када се договарамо шта ћемо за ручак
- Само уколико имају везе са њима
- Да, одлазак на одмор, у госте
- Наравно, када планирамо путовање, заједничка дружења са пријатељима, како ћемо прославити Нову годину, рођендане. Али и оне озбиљније везано за неке промене у породичним рутинама
- Породична одлука им је да ли идемо у парк, јер су још увек мали
- Уважавамо. На пример када планирамо викенд питамо децу која од понуђених опција им се допада највише, при припреми оброка, итд

- Шта ће јести, обући, где ћемо шетати тај дан
- Не, још увек су мали
- Апсолутно. Само је питање некада да ли довољно да разуме. У одлуке уврстимо путовања, активности током дана. Питамо где би желео да иде и покажемо слику места или видео како место изгледа
- Да у зависности од ситуације
- Ништа ми не пада на памет
- Ако немамо избора онда не тражимо, али као што рекох у прошлом одговору кад су неке ствари у питању онда питам за мишљење. То може бити од тога шта ћемо за ручак или шта хоћете да радимо за викенд "хоћете на Кеј да прошетамо или да идемо у аквапарк" на пример. Исто тако рецимо, скоро сам хтела да променимо тепих у дечијој соби и питала сам за мишљење и заједно смо ишли да одаберемо који ћемо
- Да, где ћемо ићи, кад ћемо ићи, у оквиру њиховог узраста
- Такође да у одређеној мери, нпр ако одлучујемо да ли ћемо за викенд ићи у село па са њом попричамо шта је њена жеља
- Односи се на одлуке везано за дете, да ли ћемо ићи у шетњу, да ли ће се возити бицикл, да ли ћемо ићи на језеро на купање, договарамо се заједно
- Да, како провести заједничко време, како уредити кућу

Анализом одговора на ово питање још боље и јасније увиђам да међу родитељима постоји свест да се одређене одлуке могу тичати детета у складу са узрастом, односно када заиста разумеју шта су питана. Други аспект сагледавања ове аутономије јесте да родитељи не препознају могућност да дете доноси било какву одлуку, јер је још увек мало.

У извесном броју одговора увиђам висок степен аутономије који је дат детету када су животне, односно породичне одлуке у питању, што верно осликава слику детета као компетентног бића способног да одлучује о важним животним одлукама заједно са члановима своје породице.

6. Да ли у Вашој кући постоје одређена породична правила? Наведите пример

- Да - прање руку приликом сваког улажења у кућу, изување, спавање око 21ч, ограничени слаткиши и цртани и сл.
- Да. Не можемо јести испред тв-а. То правило некада прекршимо у договору са децом
- Не
- Постоје, не коришћење телефона за маму и тату када се дружимо породично, сређивање за собом, закључавање улазних врата онога ко последњи уђе у стан, остављање дневне собе увече уредном
- Заједнички ручак недељом и заједничка вечера преко недеље, гашење светла за спавање
- Постоје наравно. Изувамо се чим уђемо у кућу, перемо руке, читамо приче пред спавање...
- Избегавање псовки и ружних речи
- Постоје, да сви једемо заједно у одређено време, у одређено време се спава, трудимо се да их научимо да кад један говори остали слушају
- Нема викања у кући
- Постоје у датом тренутку, на пример када иде да спава, када је ручак
- Нема строгих правила. Дете мора увече до 21 отићи да спава. За главне оброке се једе права храна. Гледамо колико можемо да једемо заједно, да идемо заједно на неки излет и шетњу. Обичне ствари, да се перу руке пре јела и када се уђе у кућу
- Ако се на то мисли "кад устанете прво наместите кревет, идете у купатило где перете зубе, пишките, средите косу..." имамо таква правила. Али нека стриктна сад... ништа ми не пада на памет. Рецимо исто кад ручамо свако склони свој тањир када заврши. Када уђу у кућу изување и прање руку. Таква правила имамо
- Да, мора да се дели, нема отимања, нема вређања
- Трудимо се да свако своје ствари посложи и да не оставља иза себе
- Да, мора да се једе за столом, чим се уђе у кућу мора да се изује, опере руке

- Бити учтив, замолити, а не наредити, питати и пазити на осјећаје своје и туђе, отворена комуникација и изражај, прати руке прије јела, ритуали прије спавања и по устајању

Када су породична правила у питању, родитељи их деле на неколико категорија: прва је она која се односи на бригу о сопственом телу попут прања руку након уласка у кућу, прање зуба по устајању, одлазак на спавање у одређено време и сл. Поред тога, пажња се обраћа на породичне ритуале које родитељи у ствари препознају као правила, попут заједничких оброка, прича пред спавање... У родитељским одговорима доминира и уважавање чланова породице кроз одређена правила која помажу да се очува породични образац у коме се сви чланови осећају добро и поштовано.

Кроз одговоре на питања не могу да стекнем јасну слику да ли су наведена правила део заједничке одлуке на нивоу породице, односно да ли су у њиховом креирању учествовала деца или су наметнута од стране одраслих.

7. Шта за Вас значи слобода у детињству?

- Пуштање детета да се самостално игра (уз минимални надзор), да одабере шта више воли (од хране, пића, игара, цртаних, гардеробе, књига и сл.), да самостално нешто направи (нпр колач) или да покаже неку своју жељу, интересовање и још боље идеју - једноставно да зна шта хоће (иако нас велике боли 😊)
- Слобода да се изразе емоције и да се отворено разговара о проблемима ако постоје
- Значи да дете може да ради све што сматра да је у реду, сходно узрасту и ситуацији
- Слобода за мене значи да дете има право избора у својим одлукама и да некада осети и последице уколико је нека била погрешна. Да буде слободно, али да зна да постоје границе које се морају поштовати. Да га слобода учини срећним бићем, да не буде спутано и жељно, већ испуњено и са самопоуздањем
- Слободан у детињству значи много игре, стрпљења, шетње, истраживања и изражавања сопствене воље
- Неометана игра и развој, уважавање мишљења, подршка, нежност и сигурност
- Игра без граница

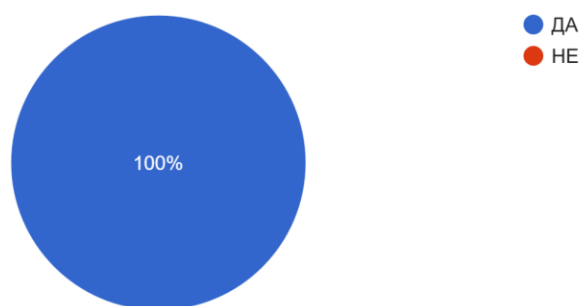
- Да дете може да истражује, да се прља, прави грешке и да учи кроз искуство, да бира сам своју играчку, да обуче шта жели...
- У већини случајева значи не ускраћивати дечију машту
- Да се слободно креће у свом окружењу, да се слободно игра
- Значи могућност да те људи схвате као особу са жељама и потребама, као неко ко има право на не, а не као празни лист папира који испуњава задатке
- Када деца уживају у детињству, када нису оптерећена, него само размишљају који ће сладолед јести и чега ће се играти, када могу да донесу неке одлуке и да се уважава њихово мишљење, када бира шта ће купити од одеће, обуће... сам бира.
- Доношење одлука у складу са узрастом, и да одрасли не омаловажавају децу на основу година
- Једно безбрижно одрастање у ширем спектру места и особа које дете виђа како би стекло спремност за различите ситуације, пружање подршке везано за дететове потребе, а највише свесност и присутност родитеља како би дете осетило ту подршку и имало слободу да изражава своје потребе, жеље, таленте...
- Ненаметање превише обавеза детету, у смислу страних језика, спортова, школица итд. Дружење са својим вршњацима
- Да нас неко заиста чује и осјети наше потребе

У одговорима на ово питање доминира игра коју родитељи препознају као начин да се дете предшколског узраста изрази и буде слободно. Слобода се такође изједначава са аутономијом и изражавањем слободне воље, мишљења и ставова за оне ситуације и изборе које су детету важне и које га се тичу.

На основу одговора могу да закључим да родитељи препознају предшколски узраст као осетљив, али и кључан период за развој самопоуздања и учење о аутономији кроз свакодневне ситуације, али и кроз односе између узрока и последица, као природног исхода за одређено понашање.

8. Да ли Ваше дете има слободу да изрази неслагање или другачије мишљење?

Да ли Ваше дете има слободу да изрази неслагање или другачије мишљење?
17 одговора

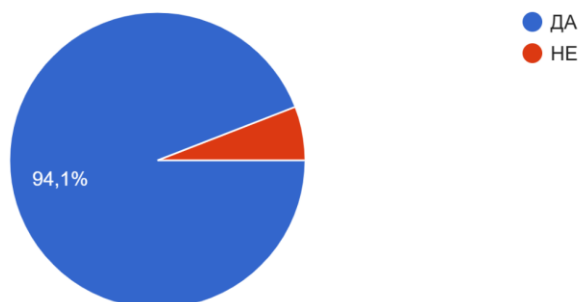

Слика2. Графички приказ одговора родитеља на питање број 8.

Упркос чињеници да веома мали проценат родитеља сматра да су деца још увек незрела за доношење било каквих одлука, што се јасно види у одговорима на претходна питања, кроз ово питање јасно увиђам да родитељи јесу освестили колико је важно уважавање другачије перспективе и мишљења детета, што значи да их уважавају као аутономне личности које имају своје ставове, идеје, мисли о свету који их окружује, без обзира на њихов узраст.

9. Да ли сматрате да је демократија могућа и пожељна у раду са децом предшколског узраста?

Да ли сматрате да је демократија могућа и пожељна у раду са децом предшколског узраста?
17 одговора

Слика3.Графички приказ одговора родитеља на питање број 9.

Висок скор у одговору на ово питање пружа ми увид колико су родитељи освешћени по питању учења о демократским вредностима на раном узрасту.

10. Да ли препознајете демократске вредности у васпитно образовном раду предшколске установе коју похађа Ваше дете? Наведите неки пример

- Избори пројеката, додатних активности, другара и сл.
- Ако дете није расположено за неку активност, даје се могућност да ради нешто друго
- Препознајем и ценим, јер моје дете одлази у вртић растерећено, знајући да ће се играти чега жели, да ће моћи да каже у чему не жели да учествује, да ако га неко повреди на било који начин да то каже васпитачима који ће о томе разговарати са осталом децом. Деца су у овом вртићу слободна да одаберу да ли ће провести део дана у својој групи или код других васпитача. То све умногоме утиче на њих и њихово самопоуздање
- Креативна слобода и развој критичке свести
- Препознајем. Наше средње дете на пример уопште не спава поподне, за разлику од својих вршњака и тај спавањац му се не намеће
- Свако дете има право да учествује у активностима без обзира на пол, порекло или способности. Родитељи се укључују у реализацију планиране активности

- Не
- Да. Дете не мора да лежи и спава, ако му се не спава.
- Да. Рецимо прва ствар која ми пада на памет је када бирају име за своју групу :) али има ту још пуно других ствари, када бирају пројекте на којима ће радити.
- Да, бирају да ли ће спавати, колико ће и чега јести, чега ће се играти
- Да, из приче са дететом видим да им се доста ствари дозволи да одлуче везано за игру, спортић и остале активности и да нису присиљени ни на шта што не желе
- Да, рад на пројектима који обрађују, теме које децу највише занимају
- Избор игара, долазака, одлазака, одмарања, објашњења без наредби

Само један родитељ дао је негативан одговор на ово питање, док је осталих 12 родитеља прецизно дефинисало у чему се огледа учење о аутономији у вртићу, као и на који начин вртић, односно васпитачи, уважавају права детета на избор, другачије мишљење.

Посебно се истиче програмски аспект рада вртића где родитељи препознају да се мишљење детета уважава кроз пројекте и истраживање у складу са интересовањем деце.

Оно што је родитељима такође у фокусу као важно јесте уважавање дететових потреба када су навике за сном и обедовањем у питању, које су такође препуштене аутономији, односно избору самог детета.

4.3. Истраживање са децом

У складу са циљем истраживања, интервјуисање деце спроведено је са намером да се испитају њихови доживљаји демократије у вртићу, као и степен у коме им је омогућено да активно учествују у животу предшколске установе. Посебан акценат стављен је на питања која се односе на организацију простора, избор материјала за игру и истраживање, организацију дана и рутине, на разумевање и поштовање правила, одговорности које деца имају као и за слободу у одлучивању и доношењу одлука.

Деци је омогућено да кроз разговор, али и симболичко изражавање (мапу простора), искажу своје ставове, жеље и потребе у вези са окружењем у коме бораве. На овај начин добијени су подаци који осветљавају њихову перспективу, а који представљају значајан индикатор степена партиципације и поштовања демократских принципа у пракси.

Резултати истраживања који се тичу консултовања са децом, подељени су у табеле према категоријама питања кроз које су вођени разговори. Табеле се састоје од иницијала деце, узраста и њихових коментара.

4.3.1. Коментари деце

У оквиру истраживања спроведени су разговори са децом предшколског узраста, са циљем да се сагледа њихово разумевање слободе, правила, одговорности, као и њихов доживљај простора, материјала и свакодневних рутина у вртићу. У истраживању је учествовало 10 деце узраста 4 – 7 година. Изјаве деце представљене су у табелама, груписане према тематским категоријама, а након сваке групе изјава дат је кратак истраживачки коментар. На тај начин приказани резултати омогућавају увид у дечја искуства и перцепције, као и у то како они разумеју и доживљавају демократске односе у вртићу.

Табела 1. Коментари деце о питањима везана за слободу

Бр.	Иницијали	Узраст	Изјаве о слободи
1	Н.П.	5	Прија ми да бирам чиме се бавим у вртићу. Увек се договарамо чега ћемо се играти, ја све зовем у игру.
2	С.М	6	Могу да бирам друштво, игру и заједно смишљамо правила
3	Е.М.	5	Могу сама да одаберем чега ћу се играти. Када ми неко наређује, ја кажем да не желим тога да се играм.

4	Е.П.	6	Ја сама бирам чега ћу се играти и договарам се са другарима шта ће ко да буде у игри.
5	С.М.	7	Смислим и одаберем шта ћу забавно радити и зовем другаре у игру.
6	М.М.	5	Могу да кажем васпитачима када у нечему не желим да учествујем. Сама бирам чиме ћу се бавити у вртићу и у којој соби.
7	Д.Б.	4	Могу да одаберем, али да сам ја главна у игри.
8	Д.П	4	Могу да цртам шта хоћу и где хоћу.
9	В.Ј.	4	Увек неко одабере игру па се онда и ја тога играм, али могу да кажем ако ми се нешто не свиђа.
10	М.Ж.	5	Могу да бирам али прво питам децу да ли могу и ја са њима.

Табела 2. Коментари деце о питањима која се тичу правила

Бр.	Иницијали	Узраст	Изјаве о правилима
1	Н.П	5	Нема жврљања цртежа другу, нема цепања књига нити ломљења играчака. Некад и ми сами смислимо правило неко.
2	С.М.	6	Нема грубих игара и ружних речи. Зобрањено је ударање. Не свађамо се, причамо о проблему. Не идемо без питања доле у јасле.
3	Е.М	5	Не смеш да узмеш туђу играчку без питања. Нема отимања. Ако се не поштују правила, иде се на одмарање да се размисли.
4	Е.П.	6	Не цепамо књиге и не тужакамо се. Нема ударања, гурања у возу.
5	С.М.	7	Нема викања једних на друге и враћања ако те неко удари, већ причамо. Нема свађања и тужакања. У кухињи и купатилу има превише

			правила, али то је нормално.
6	М.М.	6	Нема затварања врата од соба и лупања вратима. Нема шарања по књигама и цепања. Забрањене су ружне речи и да вичеш на некога.
7	Д.Б.	4	Нема узимања превише убруса. Књиге морају бити сложене. Нема свађања ко је први у возу.
8	Д.П.	4	Не сме да се прича док ручамо да се не загрцнемо. Ако ти неко нешто отме, не отимаш и ти, већ му кажеш или зовеш васпитача.
9	В.Ј.	4	Нема трчања кроз вртић и гурања. Мора бити тишина у кухињи.
10	М.Ж.	5	Не сме да се сруши игра другу и да кажеш да ниси ти. Свако мора да среди оно чиме се играо.

Табела 3.Коментари деце које се тичу одговорности

Бр.	Иницијали	Узраст	Изјаве о одговорности
1	Н.П.	5	Ја увек пазим да вратим играчке. Деца за собом поспремају трпезарију. Волим да помажем око беба кад идем доле или да нешто донесем васпитачима.
2	С.М	6	Не пазим на играчке из вртића увек јер ми досаде, а моје нове чувам код куће. Свако сређује после јела за собом и након игре све мора да се среди и разврста.
3	Е.М.	5	Ако неко поцепа књигу носи кући да је залепи или поправи играчку. Увек све за собом после игре покупим.
4	Е.П.	6	Чистим кад направим неред у ликовном. Када идем код беба волим да помађем и додајем влажне марамнице и пелене.

5	С.М	7	Ако сломим играчку, морам да дам своју или да купим нову. Када васпитачима треба нека помоћ, волим да добијем неки задатак.
6	М.М	6	Помажем васпитачима да нешто донесем из канцеларије. Све се након игре враћа на место.
7	Д.Б.	4	Пажљиво чувам слагалице. Волим да сво зрневље разврставам када се помеша.
8	Д.П.	4	Морамо да разврстамо све материјале након игре. Сређујемо за собом после ручка.
9	В.Ј.	4	После јела поспремимо свој тањир и покупимо мрвице. Не могу коцке да се помешају, свака има своју кофицу.
10	М.Ж.	5	Пазим да су коцке у својим кофицама. Када се све помеша, ја волим да разврстам.

Табела 4.Коментари деце везане за простор вртића

Бр.	Иницијали	Узраст	Изјаве о простору
1	Н.П.	5	Волим после доручка да нешто цртам у ликовном. У истраживаоници волим да правим мале облике од пасуља и лешника. Када желим, после ручка идем да помажем око бебаћа
2	С.М.	6	У конструкторима правимо села и градове, а у ликовном сецкам и правим роботе од папира, а у сенкама од руку правим облике и животиње. Када сиђем код малишана, правим им смешне представе.
3	Е.М.	5	Изненадим се када васпитачи нешто промене у простору јер оне знају шта ми волимо и где шта треба да стоји. У сенкама волим да седнем на високу столицу кад нам пуштају нешто за пројекат.

4	Е.П.	6	Волим кад правимо полигоне у сали. У ликовном волим свашта да правим, лепим и сецкам. У мирној соби правимо ресторан у кућици.
5	С.М.	7	Када треба нешто да сместимо негде, дајемо предлоге где би волели да то стоји. Обожавам да пазим на бебе, увек све помажем. У ликовном правим књигице од папира.
6	М.М	6	Док правимо процесни пано у мирној соби, ја пишем коментаре деце. Највише волим када треба да донесем нешто из канцеларије, да помажем. У мирној соби направимо читаву кућу, па нас опомињу када затворимо врата.
7	Д.Б.	4	Ја у скривалици правим кућу за игру маме и тате. На фотелји читам књиге. Волим да се играм у купатилу, па нас опомену кад проспем много воде.

8	Д.П.	4	Волим да слажем коцке у мирној соби и да правим стазу за аутомобиле. А ту направимо и ресторан, па ја правим хамбургере и салату или будем конобар.
9	В.Ј.	4	Волим у ликовном да се играм са тестом. У мирној соби кроз тубу спуштамо аутомобиле, то нам је тунел.
10	М.Ж.	5	Волим собу са инсектима (истраживаоница), да гледам на лупи бубу из дворишта. Волимо кроз цео вртић (спрат) да од даски направимо пут. Волим да правим нешто од теста у ликовном. А у соби сенки волим када гледамо бубе на великом зиду.

Табела 5. Коментари деце који се тичу материјала који се користи у игри

Бр.	Иницијали	Узраст	Изјаве о материјалима
1	Н.П.	6	Волим од бамбучија да градим зграде. Васпитачи и Наташа нам доносе материјале и онда ми свашта правимо. Све можемо да премештамо али после да вратимо на место.
2	С.М	6	Када нам нешто треба пројекат, онда нам родитељи доносе, а васпитачи стално. Кад правимо ресторан, све материјале узмемо за разна јела (дрвене облице, крстиће од бамбучија, картоне, коцке) па после све вратимо.
3	Е.М	4	Од папира правимо као паре за мек. Дрвене дашчице су нам ћевапи. Од великих туба правимо улаз као врата.

4	Е.П.	5	Можемо да сликамо са темперама, па од великих сунђера сечемо облике као печате. Од перлица и звончића правим накит за маму и васпираче. Шљокице и драгуље лепим када украшавам цртеж
5	С.М	7	Обожавам бамбучи да правим велике ствари моје висине. Од папира правим капе и наочаре за неке плишане играчке, па их залепим селотејпом. Волим да ставим књигу па пресликавам на светлећем столу.
6	М.М.	6	Ми све можемо сами да узимамо, било би досадно када би за све питали. Од великих марама направимо као кревете на тепиху, а у кућици се шминкамо за посао, дрвене дашчице су нам маскара.
7	Д.Б.	4	Волим да сецкам маказама оно што нацртам. У скривалицу унесемо књиге, па направимо од марама шатор и ту читамо. Тубе

			поређамо као улаз да буду.
8	Д.П.	4	Волим да цртам роботе фломастерима али понекад кад нам дају. Од лега правимо спинере. Црне даске су нам аутопут, па их наслонимо на полицу да буде низбрдица.
9	В.Ј	4	Од малих туба правимо куглану, то су нам оне што падају. Даске су нам пут за аутиће, имамо и гаражу од оних малих даски.
10	М.Ж.	5	Волим да сликам темперама. Када нам направе тесто, волим кад има боја па онда помешам, не волим кожно (необојено)тесто.од бамбучија правим работа.

Табела 6. Коментари деце везане за рутине у вртићу

Бр.	Иницијали	Узраст	Изјаве о рутинама
1	Н.П	6	Стално перемо руке. Ужину једемо некад у дворишту. У кухињи има много правила, али то је да се не би загрцнули. Кад сам уморна, ја тражим да спавам.
2	С.М	6	На падохрану или гумама некад једемо ужину у дворишту. Ко жели од великих да спава, само тражи од васпитача. Бебци једино сви спавају али они морају да порасту.
3	Е.М.	4	Сваки понедељак причамо шта је ко забавно радио током викенда. За рођендане васпитачи праве торте од воћа, шта ми пожелимо. Када једемо ужину напољу увек прскамо руке алкохолном.

4	Е.П.	5	Пре ручка је велико сређивање соба. Свако по нешто. Када сликамо неко пере палете, неко четкице, неко брише сто.
5	С.М.	7	Ако се неком не спава, каже мами, па мама пренесе васпитачима. Старији помажу млађима око јакни и пертли. Ко жели може сам себи да сипа ручак или салату.
6	М.М.	6	Воће увек у некој соби једемо док се прозивамо. Када се некоме не спава, не мора. У шетњи, увек у паровима старије дете брине о млађем.
7	Д.Б.	4	Сваки дан неко други дели хлеб за ручак. Ко хоће да спава хоће, ко неће, неће.

8	Д.П.	4	Увек мора сва обућа да буде уредна. Качкете и капе стављамо у једну кутију, па онда одатле узмемо. После ручка прво деца са празним тањирима стављају судове у машину. Када ми се не спава, лежим и одмарам ноге.
9	В.Ј.	4	Када спавамо, увек се чује музика. Ако не можеш да заспиш, изађеш из собе. Када једемо ужину напољу увек бришемо руке марамицама или прскамо алкохолом.
10	М.Ж.	5	Сваког петка носимо играчке од куће. Када је спавање, морају тихе игре за децу која не спавају.

4.4. КРИТИЧКИ ОСВРТ

4.4.1. Коментари деце о слободи

Деца истичу да је слобода у вртићу повезана са правом избора – да самостално бирају чиме ће се бавити, у којој игри учествовати и са ким ће се дружити.

Неколико деце наглашава могућност да одбију игру или активност, док поједина слободу виде условљено или кроз доминацију („ја сам главна у игри“) или као потребу да питају друге.

Уочава се да старија деца (6–7 година) више говоре о самосталности и креативном избору, док млађа (4 године) често виде слободу у оквиру групних правила или лидерске улоге.

4.4.2. Коментари деце о правилима

Правила у вртићу деца доживљавају као заштиту и регулисање понашања: нема узимања туђих играчака, нема грубости, вике или уништавања ствари. Млађа деца (4 године) усмеравају пажњу на конкретна понашања у свакодневним ситуацијама („не узимамо превише убруса“, „не трчимо кроз вртић“). Старија деца (6–7 година) формулишу правила сложеније и наглашавају разговор и ненасилно решавање конфликта.

Правила су, дакле, препозната као средство да се обезбеди ред и безбедност.

4.4.3. Коментари деце о одговорности

У изјавама се види да деца повезују одговорност са неговањем простора и материјала: враћање играчака, разврставање материјала, чишћење након активности.

Нека деца истичу и личну и моралну одговорност („ако сломим играчку, морам да дам своју или купим нову“). Млађа деца више говоре о „чувању и враћању“, док старија уносе и димензију помагања одраслима и преузимања задатака.

4.4.4. Коментари деце о простору

Простор у вртићу деца виде као разноврстан и прилагођен различитим активностима: ликовна радионица, мирна соба, сала, истраживаоница...

Често се помињу креативне трансформације простора – прављење ресторана, кућа, тунела, полигона. Старија деца препознају и своје учешће у реорганизацији простора, док млађа описују простор кроз игру.

Посебно је важно што деца наглашавају везу између простора и њихових интересовања – простор се мења у складу са њиховим идејама и жељама.

4.4.5. Коментари деце о материјалима

Деца материјале доживљавају као отворене и подстицајне – бамбучи, папир, тубе, даске, тесто, коцке... Видљиво је да материјали имају симболичку функцију: даске постају пут, тубе куглана, дашчице ћевапи.

Деца наглашавају да имају слободу да узимају материјале самостално, али и да постоји правило враћања. Млађа деца више описују шта од материјала могу да направе, док старија повезују материјале и са пројектима, представама и конструкцијама већих размера.

4.4.6. Коментари деце о рутинама

Рутине су описане као део свакодневног живота у вртићу – прање руку, расподела хлеба, сређивање соба, оброци, спавање. Деца препознају да постоје правила ради безбедности (нпр. тихе игре током спавања, уредност обуће, одржавање реда приликом стајања у возу, хигијена руку).

Посебно је уочљиво да рутине нису схваћене као наметнуте – већ као нешто што омогућава заједништво и ред. Старија деца говоре и о улози старијих у помагању млађима, што показује развој социјалне одговорности и емпатије.

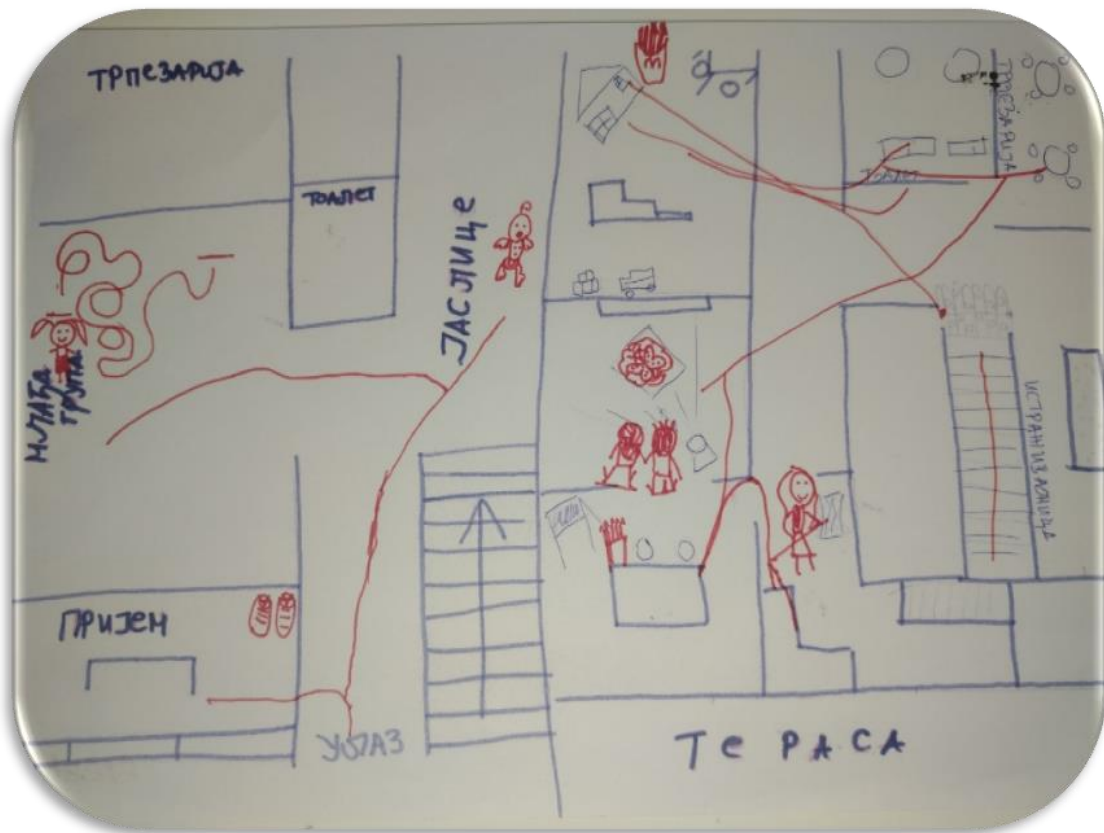
4.5. МАПИРАЊЕ ПРОСТОРА КРОЗ ЦРТЕЖЕ

У оквиру овог истраживања деци је понуђено да кроз цртеж, тлоцрт представе свој доживљај простора вртића. За бележење коментара коришћено је снимање гласова,

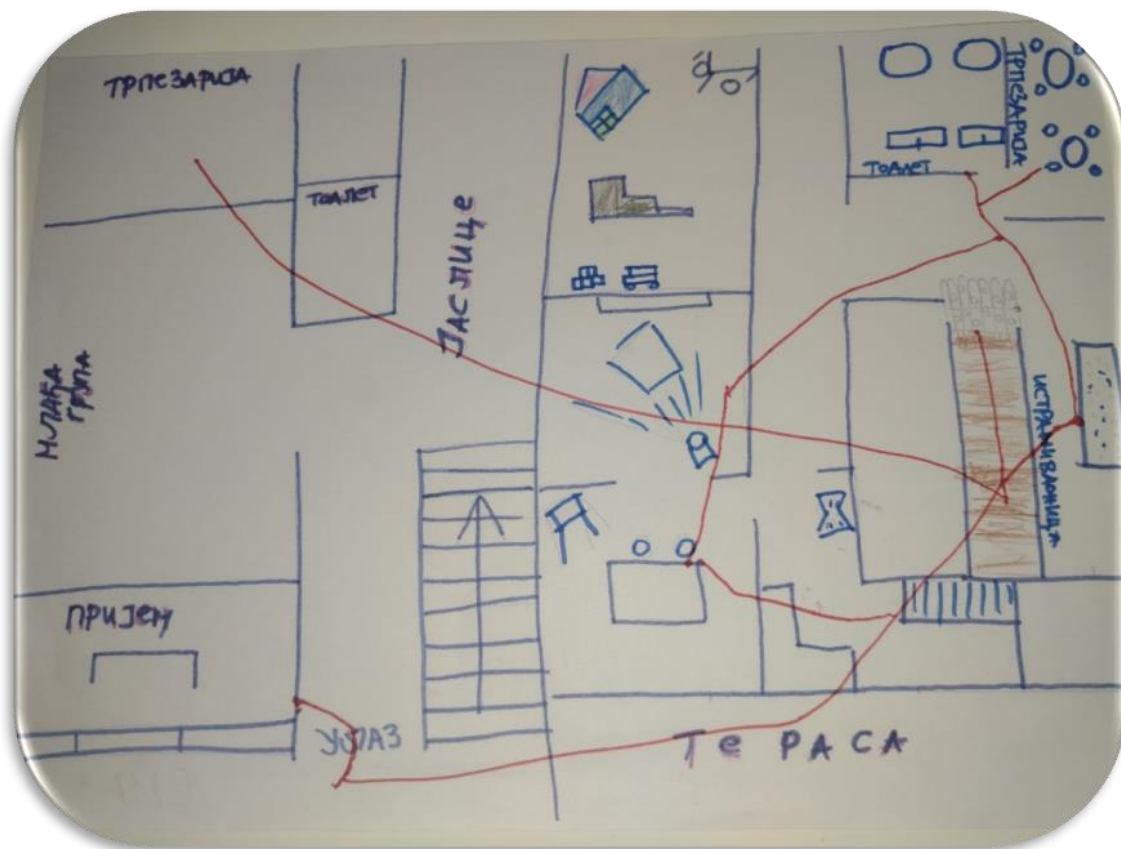
путем телефона, након чега је урађена анализа, транскрипт кључних информација које су биле продукт спонтаног разговора о цртежу. Анализа дечјих мапа омогућила је увид у то како деца перципирају простор у коме проводе свакодневицу, који сегменти им се издвајају као значајни и на који начин их повезују са сопственим активностима и доживљајима.

Добијени цртежи показују да деца не доживљавају вртић као хомоген простор, већ га сегментирају у складу са активностима које у њему обављају. Тако су поједина деца наглашавала просторе за игру (мирна соба, конструктивни центар, сенке), док су друга посебну пажњу посветила просторима за креативне активности (ликовни центар, истраживаоница, сала). Занимљиво је да је код неке деце приметна јасна подела између простора „за велике“ и „за мале“ (нпр. бебе, млађа група), што указује на осећај различитих улога у вртићу.

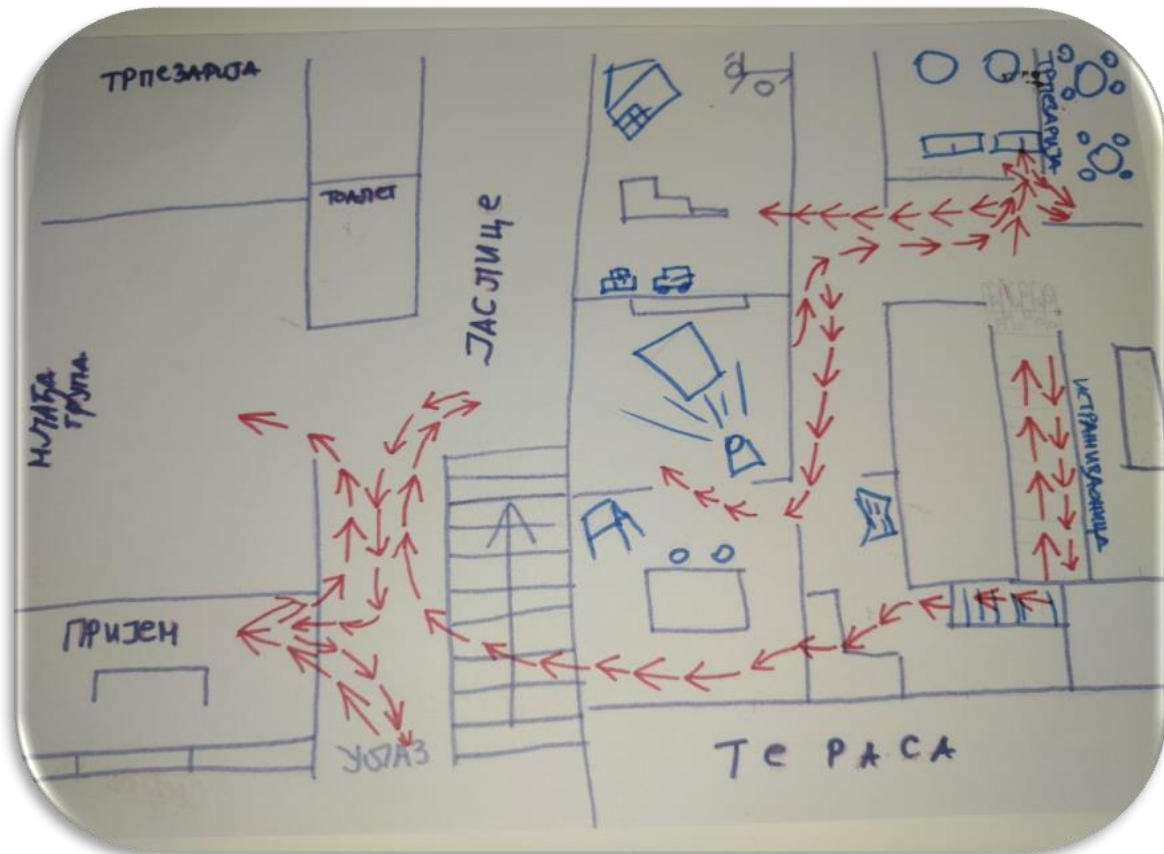
Уочено је да су деца често истицала места на којима имају већу слободу избора и могућност креативног изражавања. На пример, у цртежима се издвајају „ликовни центар“ и „соба сенки“, који су приказани као простори отворених могућности. Такође, деца су у мапирању простора често наглашавала своју интеракцију са материјалима (боје, тесто, бамбучи, коцке), што сведочи о повезаности доживљаја простора и расположивих ресурса. Код млађе деце (4–5 година) цртежи су углавном били усмерени на један или два простора који им је најближи и најзанимљивији (истраживаоница, мирна соба), док су старија деца (6–7 година) тежила да прикажу више делова вртића, често и односе између простора (ходници, везе између соба, улаз и двориште). Ово указује на развој просторне перцепције и ширег разумевања функционалне организације вртића.

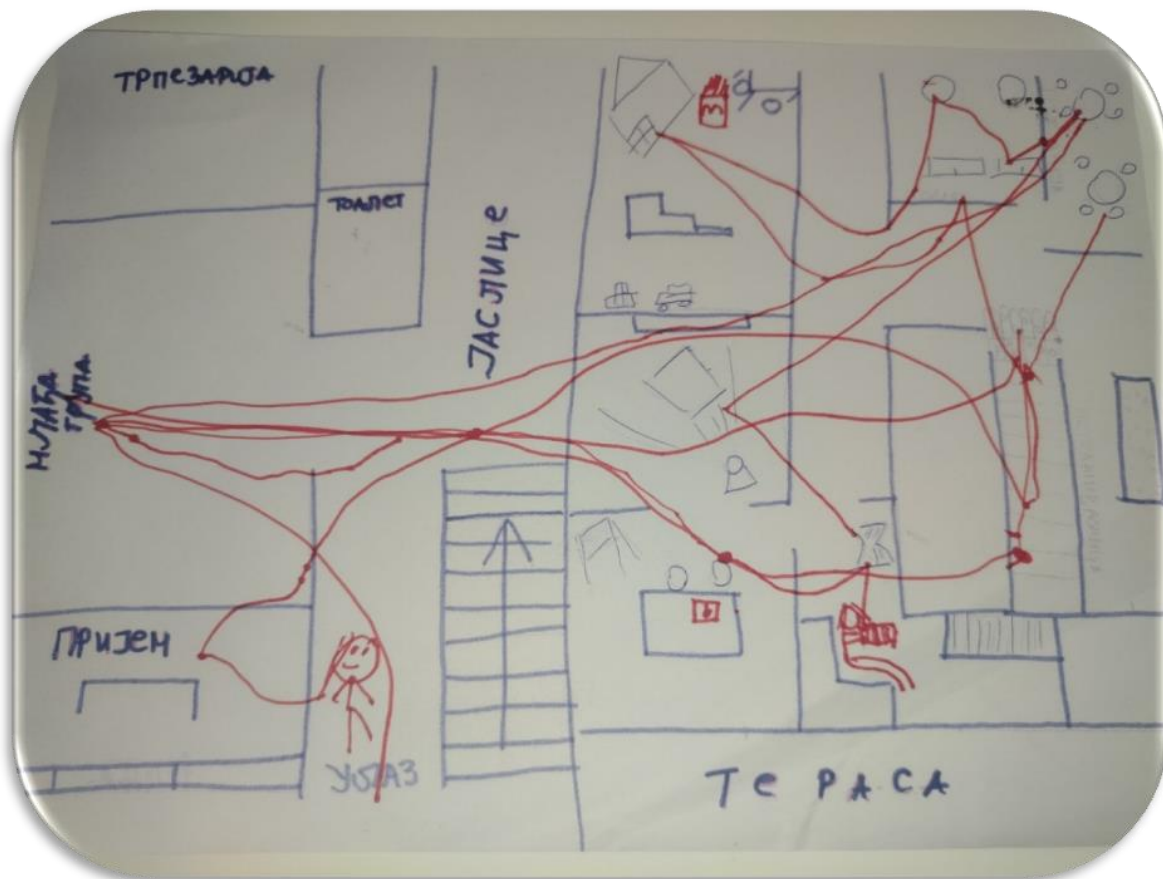
Слика 1- Мапа вртића детета Е.П. 5 година

Слика 2- Мапа вртића детета Е.М. 4 године

Слика 3- Мапа вртића детета С.М. 6 година

Слика 4- Мапа вртића детета Н.П. 5 година

Сумирајући, анализа дечјих мапа вртића показала ми је да:

- Деца просторе вртића доживљавају као мрежу активности и односа, а не само као физички распоред соба.
- Истичу као изузетну важну чињеницу да је простор вртића место у коме имају слободу избора и могућност креативног изражавања.
- Разлике у узрасту утичу на то колико детаљно и свеобухватно деца представљају простор.
- Емоционални доживљај вртића (радост, припадност, брига за млађе) често је интегрисан у саме цртеже.
- Млађа деца кроз цртеж су нагласила враћање на свакодневне рутине које се понављају (прање руку, оброци, стајање у возу).
- Старија деца су пак значај дала самим просторијама у којима проводе време и начин на који га проводе.

Закључно, може се рећи да дечји цртежи мапа вртића представљају важан извор података о томе како деца доживљавају простор и своју улогу у њему. Њихове мапе нису само репродукција физичког распореда, већ одраз личних доживљаја, емоција и односа које граде у вртићу. Управо зато, овај метод омогућава да се кроз дечју перспективу сагледају приоритети, интересовања и потребе које можда нису уочљиве кроз друге облике истраживања. У том смислу, мапирање простора цртежом може послужити као драгоцен инструмент у креирању подстицајнијег и демократски уређеног окружења у предшколској установи.

5. ЗАКЉУЧАК

Тежиште овог рада стављено је на испитивање да ли деца предшколског узраста јесу на путу успостављања себе као слободног бића. Резултати истраживања које сам спровела јасно указују да родитељи и васпитачи заиста увиђају важност предшколског узраста као формативног периода за постављање темеља за учење о демократичности, а ово је уједно и период који препознају као раздобље слободе, аутономије и уважавање права деце. Анализирајући и сумирајући одговоре родитеља и деце, увиђам да заиста постоје одређене разлике у начину на који се ове вредности представљају деци, односно начину на који их деца перципирају, у складу за узрастом.

Висок степен доследности код одраслих у подучавању деце одговорности и односа између узрока и последица нам указује да су деца негде између онога што Кант дефинише као фазу „практичног“ и „моралног“ васпитања. Кроз само истраживање, пре свега, оно које се односи на рад са децом, али и кроз обраду и анализу података увидела сам да је веома изазовно испитати оно што Кант назива „слободном вољом“, и сматрам да бих до ових резултата могла доћи уколико је истраживање постављено као лонгитудинално и уколико бих имала могућност да наставим да пратим развој демократичности и након што деца пођу у школу.

Можда и кључно за моје истраживање је доказ да нове Основе програма предшколског васпитања и образовања, као национални оквир за развијање програма, дају васпитачима снажну основу и подршку да развијају демократичност на предшколском узрасту.

Хипотеза постављена у овом истраживању односила се на испитивање да ли деца имају могућност да учествују у креирању простора, материјала, организације дана, активности, рутине и ритуала. Консултовање са децом узраста 4 – 7 година апсолутно потврђује ову хипотезу, са изузетком који се односи на чињеницу да су одрасли ипак ти који уносе главне промене у сам простор. Ово не морамо нужно сматрати недостачком праксе, јер смо кроз уводни део и доказали колико је значајна улога васпитача у вођењу васпитно образовног процеса, а имајући у виду да деца веома експлицитно објашњавају своју аутономију у погледу истраживачког тока у пројекту, манипулисању материјалима, слободе у коришћењу простора, као и учешћем и доношењем одлука у свакодневним рутинама и ритуалима.

Кроз посебне хипотезе испитивала сам да ли се програмске активности ослањају на интересовање деце и да ли се заиста поштују њихова иницијатива и избор. Резултати истраживања кроз све три категорије испитаника потврђују ове претпоставке, са природном разликом која настаје када су активности у оквиру предшколске установе у питању и оне које се односе на саму породицу као примарну заједницу.

Резултати мог истраживања указују да је учење о демократичности не само могуће, већ и пожељно од најранијег узраста, али да кључ у овом процесу лежи у кохезији проактивног деловања свих актера: родитеља, пре свега, као примарних носиоца васпитања, а затим васпитача и самих институција (од предшколских установа до носиоца одлука) чиме потврђујемо теорију да демократска пракса у предшколском образовању и васпитању мора деловати на више нивоа.

Закључци овог истраживања требало би узети са одређеном дозом резерве, имајући у виду да је узорак ограничен само на једну предшколску установу, односно децу, родитеље и васпитаче који су део ње. Да би се ова ограничења у будућем истраживању превазишла, потребно је повећати узорак на више предшколских установа из различитих градова у Србији, али и само трајање истраживања, да би се стекао општи увид да ли је пракса предшколског васпитања и образовања демократски заснована, као и да ли се наставља и у обавезном систему образовања.

6. ЛИТЕРАТУРА

1. Dewey, J. (1934). *Pedagogika i demokratika: Uvod u filozofiju vaspitanja*.
2. Kant, I. (2008). *Zasnivanje metafizike morala* (N. M. Popović, Prev.).
3. Kant, I. (2017). *Kritika praktičnog uma*. Dosije.
4. Konvencija o pravima deteta. (1990/1996/1997). *Zakon o ratifikaciji konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta* („Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori“, br. 15/90; „Službeni list SRJ“, br. 4/96 i 2/97).
5. Minić, V. Lj. (2016). Vaspitanje i obrazovanje za demokratiju u Republici Srbiji. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta*, XLVI(2), 361–377. Univerzitet u Prištini s privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici.
6. Pavlović, A. (2023, oktobar). Participacija dece predškolskog uzrasta kao osnova obrazovanja za demokratiju i aktivno građanstvo. U *Zborniku radova Šestog međunarodnog interdisciplinarnog skupa mladih naučnika društvenih i humanističkih nauka*. Filozofski fakultet u Novom Sadu.
7. Petrović, J. (2016). Uticaj Djuijeve koncepcije vaspitanja na određenje vaspitanja kod srpskih pedagoga. *Godišnjak Pedagoškog fakulteta u Vranju*, 7, 229–244. Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu.
8. Pravilnik o nastavnom planu i programu predmeta građansko vaspitanje za osmi razred osnovne škole. („Sl. glasnik RS – Prosvetni glasnik“, br. 6/2008).
9. Roiland, D. (2020). *John Dewey on play, education, and democracy* (Doktorska disertacija). Quezon City, Philippines: School of Humanities.
10. Rousseau, J.-J. (1993). *Društveni ugovor; O poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima; Rasprava o naukama i umetnostima*. Beograd: Filip Višnjić.
11. Sartre, J.-P. (1946). *Egzistencijalizam je humanizam*.
12. Smajević Roljić, M. V. (2020). *Kantovo shvatanje slobode – metafizički, etički i pravno-politički aspekti* (Doktorska disertacija). Univerzitet u Beogradu.
13. Turebekova, G. A. (2025). Formation of responsibility skills of preschool children. *The Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 5(2).
14. Osnove programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja. (2017/2018). *Pravilnik o osnovama programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja* („Službeni glasnik RS“, br. 88/17 i 27/18).

Чланови комисије:

1. Проф. др Саша Степановић – председник комисије _____

2. Проф. др Владимир Џамић – члан комисије _____

3. Доц. др Александра Петровић – ментор _____

Датум одбране: _____

Оцена мастер рада: _____